

७७

लो

~~७७~~

७७

स्वर्ण कापि दाता

प्रात कुबुद्धि देवा

मति बुद्धि मिमानं

स्वर्ण सुवर्ण अशिलो हि लोकः

~~७७~~

अष्टावक्र जीता

1000

“સરસ્વતી સાહિત્ય” અને “ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ સાહિત્ય”

અષ્ટાવક ગીતા

ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત

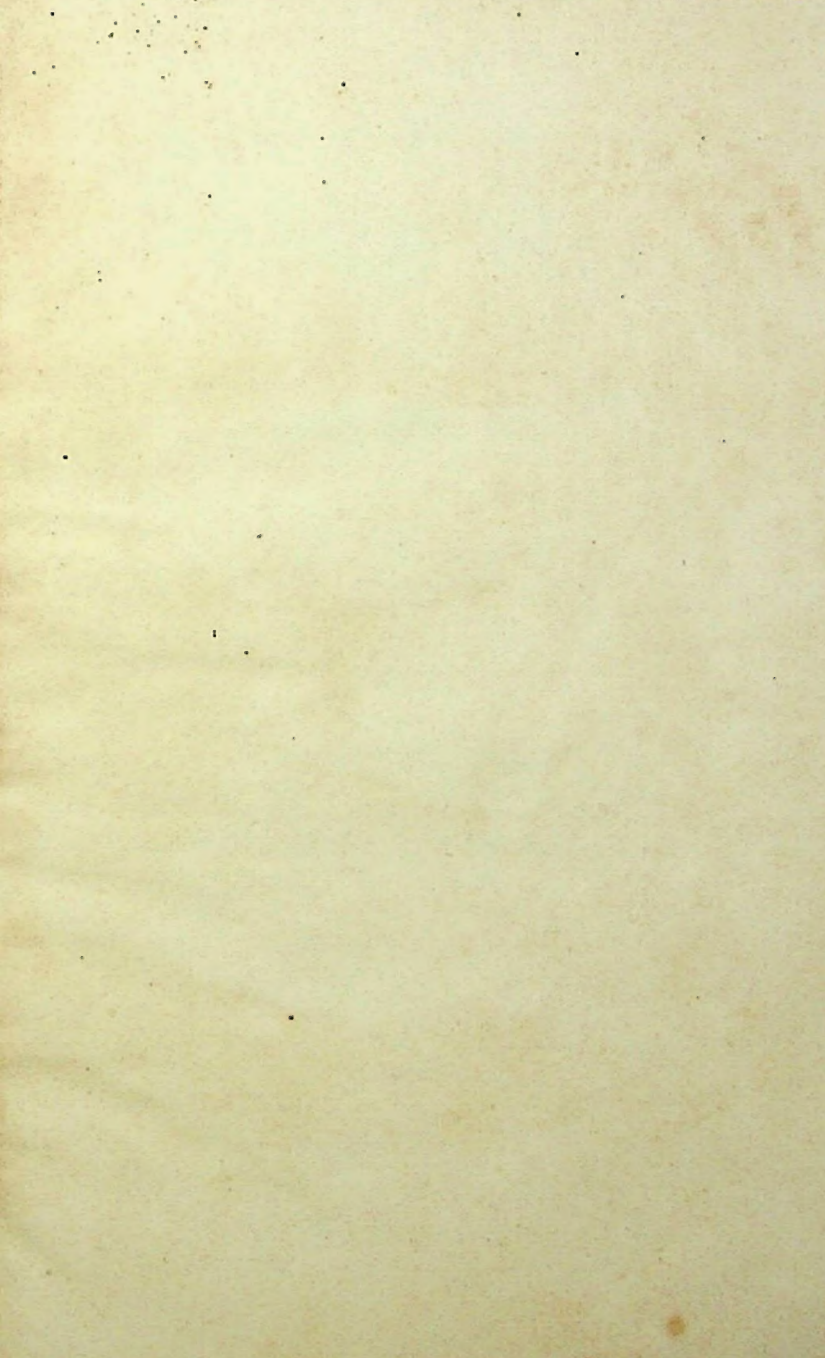


ભિક્ષુ અમંડાનંદની પ્રસાદી
અષ્ટવક ગીતા પર્વક અર્વાવત
કે.ભટ્ટ પાસે અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ મુંજઈ-૨.



આઠ આના







‘સસ્તુ’ સાહિત્ય’ એટલે ‘ભાષામાં ભાષુ’ સાહિત્ય’

અષ્ટાવક ગીતા

ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત

સેપ્ટેમ્બર ૨૦૧૦ નવેમ્બર ૨૦૧૧ સુધી
૧૬-૬-૧૯૫૩

★

ભિક્ષુ અખંડાનંદની પ્રજ્ઞાથી
અષ્ટવક ગીતા વર્ણવેલ અર્થાલોક
દેવદાસે અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ મુંબઈ-૨

★

મૂલ્ય આઠ આના

અનુવાદક :

શ્રી. રત્નનીકાન્ત મોદી

If a right thing is done by a wrong
method it is as bad as a wrong thing.
A h.

પ્રત : ૫૧૦૦ : સંવત : ૨૦૦૦

સર્વ હક્ક પ્રકાશક સંસ્થાને સ્વાધીન

મુદ્રક અને પ્રકાશક :

ત્રિભુવનદાસ કં ૦ હક્કર

સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય

કે. રાયખડ : અમદાવાદ

જ્ઞાનકા પૂજન વાન પ્રસ્થ

નૈમિષ્ય ધર્મ

નિવેદન

હિંદની સંસ્કૃતિમાં આ ગ્રંથને હમેશાં સારું સન્માન મળ્યું છે. આત્માની સાચી ઓળખ પછી જગત જુદી રીતે બેવાય તથા અનુભવાય છે અને સત્ય, અભય, આનંદ વગેરે અકલ્પનીય ભાવો આત્માનુભવમાં ઊભા થાય છે. એ સર્વની આ ગ્રંથમાં સુંદર અને સરળ રીતે સમજણ આપવામાં આવી છે.

સંસારના ત્રિવિધ તાપોથી બળતાજળતા માનવીને શાંતિ, આશ્વાસન અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અને તે નિશ્ચળ, ધીર અને શાંત બને તેવું બ્રહ્મજ્ઞાન મુનિ અષ્ટાવક્રે આમાં આપ્યું છે. તે સૌ કોઈ વાચકબંધુને ઉન્નત જીવનને માર્ગે દેરનારું અને ઉપકારક થઈ પડશે એમાં શક નથી.

જિજ્ઞાસુઓ અને જ્ઞાનમાર્ગના પ્રવાસીઓને માટે આ ગ્રંથ સુલભ બને અને સૌ કોઈ તેના લાભ ઉઠાવી શકે એ માટે અત્યારના મુશ્કેલ સંબંધોમાં પણ તે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

આનું ભાષાંતર શ્રી. રજનીકાંત મોદીએ નિષ્કામભાવે કરી આપ્યું છે, તે માટે તેમનો અહીં આભાર માનવામાં આવે છે. ભાષાંતર બને તેટલું સરળ અને ભાવવાહી બને તે માટે તેમણે યોગ્ય કાળજી રાખી છે.

મુંબઈ,
તા. ૫-૧-૪૪

} સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય દ્રસ્તના દ્રસ્થીઓ વતી
મહુ સૂએદાર (પ્રમુખ)

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	પૃષ્ઠાંક
પ્રકરણ ૧ હું ...	૯
પ્રકરણ ૨ જી... ..	૧૪
પ્રકરણ ૩ જી... ..	૧૯
પ્રકરણ ૪ થું ...	૨૨
પ્રકરણ ૫ મું ...	૨૪
પ્રકરણ ૬ ઠું ...	૨૫
પ્રકરણ ૭ મું ...	૨૬
પ્રકરણ ૮ મું ...	૨૭
પ્રકરણ ૯ મું ...	૨૮
પ્રકરણ ૧૦ મું	૨૯
પ્રકરણ ૧૧ મું	૩૧
પ્રકરણ ૧૨ મું	૩૩
પ્રકરણ ૧૩ મું	૩૫
પ્રકરણ ૧૪ મું	૩૬
પ્રકરણ ૧૫ મું	૩૭
પ્રકરણ ૧૬ મું	૪૧
પ્રકરણ ૧૭ મું	૪૪
પ્રકરણ ૧૮ મું	૪૮
પ્રકરણ ૧૯ મું	૬૮
પ્રકરણ ૨૦ મું	૭૦



ગ્રંથોનું સૂચીપત્ર

ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

સંપૂર્ણ મહાભારત-ભાષાંતર-સાત ગ્રંથમાં, ...	૫૨૦૮	૪૫-૦-૦
ઉપનિષદો-૧૧૨-સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર-બે ગ્રંથમાં	૫૫૨	૪-૦-૦
માનસ રામાયણ-બે ગ્રંથમાં, ૩૦ ચિત્રો સાથે ...	૧૪૦૦	૭-૦-૦
*ગુલસીકૃત રામાયણ-બે ગ્રંથમાં, ૩૬ ચિત્રો સાથે...	૧૪૩૨	૭-૮-૦
વાલ્મીકિ રામાયણ-એક ગ્રંથમાં, ૩૭ ચિત્રો સાથે...	૧૫૨૮	૬-૮-૦
યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ-ચાર દળદાર ગ્રંથોમાં...	૧૬૦૮	૧૨-૦-૦
દત્ત-પરશુરામ અથવા આત્મદર્શનયોગ ...	૩૪૪	૨-૦-૦
*શ્રીમદ્ ભાગવત-બે ગ્રંથમાં-આવૃત્તિ ૧૦મી, ૨૭ ચિત્રો	૧૩૪૪	૮-૦-૦
ભગવતી(દેવી)ભાગવત-આવૃત્તિ ૨ છ...	૬૨૮	૬-૦-૦
મનુસ્મૃતિ-સરળ ભાષાંતર મૂળ શ્લોકો સહિત ...	૬૪૦	૩-૦-૦
પાંતંજલ યોગસૂત્ર-સ્વામી વિવેકાનંદની દીક્ષા સાથે...	૧૬૨	૧-૦-૦
જ્ઞાનયોગ-(સ્વામી વિવેકાનંદકૃત) ...	૨૩૬	૦-૧૨-૦
તુકારામ ગાથા-ગ્રંથ ૧ લો તથા ગ્રંથ ૨ નો ...	૧૮૪૦	૬-૦-૦
*દાસભોધ-(સમર્થ રામદાસ સ્વામીકૃત) આવૃત્તિ ૩ છ	૬૪૮	૨-૮-૦
સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશો-(ગ્રંથ ૧ લો) આ. ૫મી, ૫૬૪	૫૬૪	૨-૮-૦
,, ,, સદુપદેશો ધૃત્યાદિ (ગ્રંથ ૩ન ૩પે)	૫૨૦	૨-૮-૦
*સ્વામી વિવેકાનંદના ઉપદેશો-(ભાગ ૪-૫) ...	૬૦૦	૨-૪-૦
,, ,, ભક્તિયોગ-આવૃત્તિ ૨ છ, (ભાગ ૮ મા ૩પે)	૩૮૪	૧-૮-૦
પાતંજલયોગ ને જ્ઞાનયોગ (ભાગ ૧૦, ૧૧૩પે) ...	૫૬૦	૨-૦-૦
આખ્યાનમાળા-ગ્રંથ ૧ લો-૨૪ આખ્યાનોનો સંગ્રહ	૭૦૮	૩-૦-૦
,, ,, ગ્રંથ ૨ નો-૧૬ આખ્યાનોનો સંગ્રહ	૭૨૦	૩-૦-૦
વૈદિક વિનય-૩૬૦ વેદમંત્રો પ્રાર્થનાઓ ૩પે ...	૮૪૦	૩-૧૨-૦
મહાભારત મંજરી-મહાભારત વિષે ઉત્તમ ગ્રંથ ...	૭૪૪	૩-૦-૦
સંસારમાં સુખ ક્યાં છે? (વા. મો. શાહ કૃત)	૧૮૦	૧-૦-૦
તું કોણુ? -લેખક સ્વામી માધવતીર્થ ...	૩૮૪	૨-૦-૦
આર્યોના સંસ્કાર ,,	૩૨૪	૨-૦-૦
સ્વર્ગનું વિમાન-આવૃત્તિ ૫ મી ...	૩૭૨	૨-૦-૦

* આવી નિશાનીવાળાં પુસ્તકોમાં કમિશન બિલકુલ બંધ છે.

સ્વર્ગસ્થ પઠિયારકૃત સ્વર્ગનાં પુસ્તકો

સ્વર્ગની ફૂંચી-આવૃત્તિ ૫ મી	૩૭૨	૨-૦-૦
સાચું સ્વર્ગ-આવૃત્તિ ૩ જી	૪૬૨	૨-૦-૦
સ્વર્ગનો ખાલાનો-આવૃત્તિ ૪ થી	૩૧૨	૨-૦-૦
સ્વર્ગનો પ્રકાશ-આવૃત્તિ ૨ જી	૩૩૬	૨-૦-૦
સ્વર્ગની નિઃશ્વગી-આવૃત્તિ ૩ જી	૩૦૦	૨-૦-૦
સંસારમાં સ્વર્ગ-આવૃત્તિ ૨ જી	૩૪૮	૨-૦-૦
સ્વર્ગનો આનંદ-આવૃત્તિ ૨ જી	૩૬૦	૨-૦-૦
સ્વર્ગની સીડી-આવૃત્તિ ૨ જી	૩૬૦	૨-૦-૦
સ્વર્ગની સડક-આવૃત્તિ ૨ જી	૪૬૮	૨-૦-૦
*ગામડિયા નરદેવો-સ્વર્ગસ્થ પઠિયારકૃત	૪૦૮	૧-૬-૦
ઉપદેશસારસંગ્રહ-મં તિરુવલ્લુવરના ઉપદેશો ઇત્યાદિ	૩૮૪	૧-૮-૦
સુબોધરત્નાકર-ધર્મનીતિનાં ૧૦૫ દૃષ્ટાંતો	૩૦૦	૧-૮-૦
*હૃદયતરંગ અને પ્રાણીજીવો ગૌ	૩૨૪	૧-૦-૦
આર્યધર્મનાં ને આણુક્યનાં તિસાર-આવૃત્તિ ૫મી	૨૦૮	૦-૮-૦
વિભુની વાટે ને રામાયણની રત્નપ્રભા-આવૃત્તિ ૨ જી	૧૬૪	૦-૪-૦
વિષ્ણુસહસ્ર નામાવાલ દર્શન (અર્થ-વિવરણ સાથે)	૨૨૦	૦-૬-૦
વિષ્ણુસહસ્રનામ-સરણ અર્થ સહિત-આવૃત્તિ ૩ જી	૧૨૮	૦-૨-૦
*શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા	૮૮૮	૪-૦-૦
અષ્ટાવક્રગીતા	૭૨	૦-૬-૦
જીવ-શુદ્ધિવિવેક-(સ્વામી વિદ્યારણ્યકૃત)	૨૨૦	૧-૪-૦
આત્મરામાયણ	૧૪૦	૦-૧૨-૦

સંતવાણી

અખાની વાણી	૫૦૪	૨-૮-૦
પ્રીતમદાસની વાણી-આવૃત્તિ ૨ જી	૫૬૦	૨-૮-૦
ભજનસાગર-ભાગ ૧ લો-૬૩૧ ભજનોનો ઉત્તમ સંગ્રહ	૬૮૮	૨-૮-૦
સંત કબીર-આધ્યાત્મિક પદો (વિવેચન સાથે)	૧૬૮	૧-૦-૦
ગુજરાતની ગઝલો-સંપાદક દી. અ. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી	૧૮૦	૧-૦-૦

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાઓ સરસાર્થ સાથે-(શુટકો કંઠની)-

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-પંડિત નીલકંઠની દીક્ષ સાથે	૬૭૬	૧-૧૦-૦
શ્રીભગવદ્ગીતા-આવૃત્તિ ૧૮ મી	૪૮૦	૦-૮-૦
શ્રીભગવદ્ગીતા-આવૃત્તિ ૧૬ મી	૪૪૮	૦-૭-૦
શ્રીભગવદ્ગીતા-આવૃત્તિ ૨૦ મી	૨૮૮	૦-૪-૦

શ્રીપંચરત્ન ભગવદ્ગીતા—

*શ્રીપંચરત્નગીતા—મોટા અક્ષરોમાં, સરળ ભાષાંતર સાથે, પાદાં પૂઠાં,
કદ ઈંચ ૫x૬, પૃષ્ઠ ૬૦૦, બોર્ડપટ્ટીનાં પૂઠાં, મૂલ્ય રૂપિયા ૧-૧૦-૦

સંતપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો—

બુદ્ધચરિત્ર તથા અન્ય સંતપુરુષો-આવૃત્તિ ૨ જી	૪૬૬	૨-૦-૦
રામકૃષ્ણ પરમહંસ-ચરિત્ર-આવૃત્તિ ૨ જી...	૬૦૮	૨-૮-૦
સ્વામી વિવેકાનંદ-ચરિત્ર-ભાગ ૬ મો-આવૃત્તિ ૨ જી	૭૮૪	૩-૦-૦
સ્વામી રામતીર્થ-ચરિત્ર-અંથ ૪ થો-આવૃત્તિ ૨ જી	૬૭૨	૩-૦-૦
સંત લુકારામ-વિસ્તૃત ચરિત્ર	૬૪૮	૨-૮-૦
ચૈતન્ય મહાપ્રભુ-ખંડ ૧ થી ૫-ત્રણ અંથો (સચિત્ર)	૧૫૬૬	૬-૮-૦
જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ અને મહાત્મા એકનાથ ...	૫૦૪	૨-૮-૦
સ્વામીશ્રી બ્રહ્માનંદજી ને શિવાનંદનાં ચરિત્રો ...	૪૨૪	૧-૬-૦
શ્રી રામચંદ્ર દત્ત ને નાગમહાશયનાં ચરિત્રો ...	૩૩૬	૧-૦-૦
મહાત્મા સરયુદાસજી, ભૂધરભક્ત ને }	૨૫૬	૦-૧૦-૦
મહાત્મા જાનકીદાસજીનાં ચરિત્રો }		
ભક્તચરિત્ર-૨૬ ભક્તોનાં ચરિત્રો-આવૃત્તિ ૨ જી ...	૫૧૮	૨-૮-૦
*આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહ-ભાગ ૧ લો-૫૨ ચરિત્રો ...	૬૩૬	૧-૧૨-૦
” ” -ભાગ ૨ નો-૭૦ ચરિત્રો ...	૬૨૪	૨-૮-૦
સુરિલાલ મહાત્માઓ-(૯૬ ચરિત્રો, ઉપદેશો સહિત)	૭૫૬	૨-૪-૦

ખાસ સ્ત્રી ઉપયોગી અંથો—

કથાજીમયી-શ્રી. હુંગરશી ધરમશી સંપટકૃત ...	૨૧૨	૧-૦-૦
ભારતની દેવીઓ-ત્રણ અંથોમાં	૨૨૬૮	૬-૦-૦
કથાજી માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી-(આવૃત્તિ ૫ મી)	૧૬૦	૦-૮-૦

ઐતિહાસિક જીવનચરિત્રો—

કચ્છની લોકવાર્તા-શ્રી. હુંગરશી ધરમશી સંપટકૃત	૩૫૪	૨-૦-૦
ભારતના વીરપુરુષો-ઐતિહાસિક વીર પુરુષોનાં ચરિત્રો	૩૩૬	૧-૪-૦
વીર દુર્ગાદાસ અથવા મારુ સરદારો-આવૃત્તિ ૩ જી	૩૦૪	૧-૦-૦

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક અંથો—

સુબોધ કથાસાગર-બોધદાયક દષ્ટાંતોનો સંગ્રહ ...	૪૬૪	૨-૦-૦
આગળ ધસો-(‘પુશિંગ ટુ ધી ફ્રન્ટ’નું ભાષાંતર)આ.૩જી	૪૬૮	૨-૮-૦
*ભાગ્યના સ્પષ્ટાઓ-સંશોધિત ખીજ આવૃત્તિ ...	૫૬૪	૨-૮-૦

સુખી જીવનનાં સાધન ૩૧૨	૧-૮-૦
આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા-૧ લો-બોધક ૪૨૪ દૃષ્ટાંતો ... ૪૩૨	૨-૦-૦
" " -ભાગ ૨ નો-બોધક ૩૬૫ દૃષ્ટાંતો... ૪૬૬	૨-૦-૦
કતલખાનું-ધી જંગલ'નું ભાષાંતર ૬૬૬	૩-૦-૦
*સોનેરી સૂચનો ને સુવિચાર સામગ્રી-આવૃત્તિ ૭ મી ૨૦૮	૦-૪-૦
શુભસંગ્રહ-ઉપયોગી ૮૮ લેખોનો સંગ્રહ (ભા. ૧ લા ૩૫) ૧૬૨	૦-૪-૦
" " દેહ ને ઉપયોગી ૧૪૮ લેખો (ભા. ૨ ના ૩૫) ૫૪૪	૨-૮-૦
" " ઉપયોગી ૧૬૫ લેખોનો સંગ્રહ (ભા. ૬ મા ૩૫) ૭૩૬	૨-૮-૦

વૈદકના ગ્રંથો—

*આયુર્ભિષક-સુધારાવધારા સાથે (૬ મી આવૃત્તિ) ... ૮૨૪	૪-૦-૦
વૈદક સંખ્યાની વિચારો-ભાગ ૧ લો-આવૃત્તિ ૨ જી ૬૮૪	૨-૦-૦
" " -ભાગ ૨ નો ૪૩૨	૧-૧૨-૦
આયુર્વેદ નિખંધમાળા-ભાગ ૧ લો } વૈદ તિલકચંદ ૭૩૬	૨-૮-૦
" " -ભાગ ૨ નો } તારાચંદ્રકૃત ૪૧૬	૧-૧૨-૦
*આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત-આ. ૫ મી ૧૪૮	૦-૪-૦
આરોગ્ય ને ખોરાક ૧૭૬	૧-૦-૦

બોધપ્રદ દૂંડી વાર્તાઓ ઇત્યાદિ—

ગ્રંથ ૧ લો-સામાજિક નિર્દોષ ૬૬ વાર્તાઓનો સંગ્રહ ૫૮૮	૨-૮-૦
" ૨ નો-કુટુંબ માટે ઉપયોગી ૫૭ વાર્તાઓ ... ૫૭૬	૨-૮-૦
" ૫ મો-સ્ત્રીપુરુષ સર્વ માટે ઉપયોગી ૫૬ વાર્તાઓ ૪૦૮	૨-૮-૦
" ૬ ઠો-સર્વ માટે ઉપકારક ૮૬ વાર્તાઓ... .. ૩૨૦	૨-૮-૦
સુબોધ પુષ્પવાટિકા-રોજ સાદીકૃત ગુલિસ્તાનો અનુવાદ ૧૩૬	૦-૫-૦

બાળકો માટેનાં પુસ્તકો—

ભારતીય નીતિકથાઓ-મહાભારતમાંની ૫૨ વાતો... ૧૬૨	૦-૮-૦
સુબોધક નીતિકથા-ગિરજાજીકૃત ૧૫૨ બોધપ્રદ વાતો ૨૩૨	૦-૮-૦
સહગુણી બાળકો-૬૬ ખરા બનાવોનો સંગ્રહ... .. ૧૩૬	૦-૪-૦
બાળસહબોધ-વાર્તાઓ૩૫૦ ધાર્મિક શિક્ષણ ૧૨૦	૦-૪-૦
બાળકોની વાતો-રસિક વાતચીત૩૫૦ ૨૧ પાઠ ... ૮૮	૦-૩-૦
" " -ભાગ ૨ નો-બોધપ્રદ ૬૧ પાઠો ... ૨૬૪	૦-૮-૦

મળવાનું } સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
ઠેકાણું :- } ઠ.ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ ને કાલણદેવીરાંડ, સુબર્ધ-૨

૪૪૨

અષ્ટાવક ગીતા

પ્રકરણ ૧

॥ જનક ઉવાચ ॥

કથં જ્ઞાનમવાપ્નોતિ કથં મુક્તિર્ભવિષ્યતિ ।

વૈરાગ્યં ચ કથં પ્રાપ્તમેતદ્ બ્રૂહિ મમ પ્રમો ॥ ૧ ॥

જનક (અષ્ટાવક મુનિને) કહે છે—ભગવન્ ! (મનુષ્ય) આત્મજ્ઞાનને કેવી રીતે મેળવે છે, (તેની) મુક્તિ કેવી રીતે થાય છે, અને વૈરાગ્ય કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે મને કહો. ૧

॥ શ્રીઅષ્ટાવક ઉવાચ ॥

મુક્તિમિચ્છસિ ચેત્તાત ત્રિષયાન્વિષવચ્ચજ ।

ક્ષમાર્જવદયાતોષસત્યં પીયૂષવદ્ભજ ॥ ૨ ॥

અષ્ટાવક મુનિ કહે છે—પ્રિય (રાજન્ !) જો (તું) મુક્તિને ઇચ્છતો હોય તો (ઇન્દ્રિયોના) વિષયોને વિષની જેમ છોડી દે (અને) ક્ષમા, સરળતા, દયા, સન્તોષ અને સત્યનું અમૃતની જેમ સેવન કર. ૨

ન પૃથ્વી ન જલં નાગ્નિર્ન વાયુર્દ્યૌર્ન વા મવાન્ ।

एषां साक्षिणमात्मानं चिद्रूपं विद्धि मुक्तये ॥ ૩ ॥

અ. ગી. ૨

તું પૃથ્વી નથી, જળ નથી, અગ્નિ નથી, વાયુ નથી તેમજ આકાશ પણ નથી. સુક્તિને માટે આ બધાના સાક્ષીરૂપે રહેલા ચિદ્રૂપ આત્માને જાણુ (અથવા, બધાના સાક્ષીરૂપે રહેલા ચિદ્રૂપને યોતાના આત્મા તરીકે જાણુ). ૩

यदि देहं पृथक्कृत्य चित्ति विश्रम्य तिष्ठसि ।

अधुनैव सुखी शान्तो बन्धमुक्तो भविष्यसि ॥ ૪ ॥

જો (તું) દેહને (આત્માથી) છૂટો પાડીને ચિદ્રૂપમાં સ્થિર થઈને રહેશે (તો) હમણાં જ તું સુખી, શાન્ત અને બન્ધથી મુક્ત બનીશ. ૪

न त्वं विप्रादिको वर्णो नाश्रमी नाक्षगोचरः ।

असंज्ञोऽसि निराकारो विश्वसाक्षी सुखी भव ॥ ૫ ॥

તું વિપ્ર અર્થાત્ બ્રાહ્મણાદિ વર્ણ નથી, (બ્રહ્મચર્ય આદિ) આશ્રમી પણ નથી, અને તું ધન્દ્રિયગોચર—ધન્દ્રિયોથી પમાય એવો—નથી. તું તો અસંગ, નિરાકાર અને (આખા) વિશ્વનો સાક્ષી છે. (એમ વિચારીને) તું સુખી થા. ૫

धर्माधर्मौ सुखं दुःखं मानसानि न ते विभो ।

न कर्ताऽसि न भोक्ताऽसि मुक्त एवासि सर्वदा ॥ ૬ ॥

રાજન્ ! ધર્મ અને અધર્મ, તેમજ સુખ અને દુઃખ, તો મનને લાગે છે અને નહિ કે તને. તું કર્તા નથી તેમજ ભોક્તા પણ નથી, પણ હમેશ મુક્ત જ છે. ૬

एको द्रष्टाऽसि सर्वस्य मुक्तप्रायोऽसि सर्वदा ।

अयमेव हि ते बन्धो द्रष्टारं पश्यसीतरम् ॥ ૭ ॥

તું સર્વનો એક દ્રષ્ટા છે અને નિરંતર અત્યંત મુક્ત છે. તું જે બીજાને દ્રષ્ટા તરીકે જુઓ છે, તે જ તારા બન્ધનું કારણ છે. ૭

અહં કર્તેત્યહંમાનમહાકૃષ્ણાહિદંશિતઃ ।

નાહં કર્તેતિ વિશ્વાસામૃતં પીત્વા સુખી ભવ ॥ ૮ ॥

‘હું કર્તા છું’ એવા અહંભાવરૂપી મોટા કાળા સાપ વડે દંશિત થયેલો તું ‘હું કર્તા નથી’ એવા વિશ્વાસરૂપી અમૃતને પીને સુખી થા. ૮

एको विशुद्धबोधोऽहमिति निश्चयवह्निना ।

प्रज्वालयाज्ञानगहनं वीतशोकः सुखी भव ॥ ૯ ॥

‘હું એક અને વિશુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ છું,’ એવા નિશ્ચયરૂપી અગ્નિ વડે અજ્ઞાનરૂપ ગહન વનને સળગાવી દઈ તું શોકરહિત બનીને સુખી થા. ૯

यत्र विश्वमिदं भाति कल्पितं रज्जुसर्पवत् ।

आनन्दपरमानन्दः स बोधस्त्वं सुखं चर ॥ ૧૦ ॥

જેમાં આ કલ્પિત વિશ્વ દોરડામાં સર્પની જેમ ભાસમાન થાય છે તે આનંદના પરમ અવધિરૂપ જ્ઞાન તું જ છે, (માટે) સુખપૂર્વક વિહાર કર. ૧૦

मुक्ताभिमानी मुक्तो हि बद्धो बद्धाभिमान्यपि ।

किंवदन्तीह सत्येयं या मतिः सा गतिर्भवेत् ॥ ૧૧ ॥

જે પોતાને મુક્ત માને છે તે મુક્ત છે, અને જે પોતાને બંધાયેલો માને છે તે બંધાયેલો છે; કારણ કે અહીં (આ જગતમાં) આ લોકવાદ સાચો છે કે જેવી મતિ તેવી ગતિ થાય છે. ૧૧

आत्मा साक्षी विभुः पूर्ण एको मुक्तश्चिदक्रियः ।

असङ्गो निःस्पृहः शान्तो भ्रमात्संसारवानिव ॥ ૧૨ ॥

આત્મા સાક્ષી, વ્યાપક, પૂર્ણ, એક, મુક્ત, ચૈતન્યસ્વરૂપ,

અક્રિય, અસંગ, નિઃસ્પૃહ અને શાન્ત છે (પરંતુ) ભ્રમને કારણે સંસારવાળો હોય તેમ લાગે છે. ૧૨

કૂટસ્થં बोधमद्वैतमात्मानं परिभावय ।

આમાસોઽહં ભ્રમં મુક્ત્વા ભાવં બાહ્યમથાન્તરમ્ ॥ ૧૩ ॥

‘હું આલાસાત્મક છું’ એવા ભ્રમને અને બાહ્ય તેમજ અંદરના ભાવને છોડી દઇને કૂટસ્થ અર્થાત્ પર્વતના જેવા અચલ, બોધરૂપ, અદ્વૈતરૂપ આત્માનો વિચાર કર. ૧૩

देहाभिमानपाशेन चिरं बद्धोऽसि पुत्रक ।

बोधोऽहं ज्ञानखड्गेन तं निष्कृत्य सुखी भव ॥ ૧૪ ॥

હું પુત્ર, દેહાધ્યાસરૂપ બન્ધન વડે લાંબા કાળથી તું બંધાયો છે. તે પાશને ‘હું જ્ઞાનરૂપ છું’ એવા જ્ઞાનરૂપ ખડ્ગ વડે છેદી નાખી સુખી થા. ૧૪

निःसंगो निष्क्रियोऽसि त्वं स्वप्रकाशो निरञ्जनः ।

अयमेव हि ते बन्धः समाधिमनुतिष्ठसि ॥ ૧૫ ॥

તું અસંગ, અક્રિય, સ્વપ્રકાશ અને નિર્દોષ છે. જે તું સમાધિ કરી રહ્યો છે તે જ તારું બંધન છે. ૧૫

त्वया व्याप्तमिदं विश्वं त्वयि प्रोतं यथार्थतः ।

शुद्धबुद्धस्वरूपस्त्वं मा गमः क्षुद्रचित्तताम् ॥ ૧૬ ॥

તારા વડે આ વિશ્વ વ્યાપ્ત થયેલું છે અને તારામાં જ તે વણાયેલું છે. ખરું જોતાં તું શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, (માટે) ક્ષુદ્ર ચિત્તવૃત્તિને વશ થા મા. ૧૬

निरपेक्षो निर्विकारो निर्भरः शीतलाशयः ।

अगाधबुद्धिरक्षुब्धो भव चिन्मात्रवासनः ॥ ૧૭ ॥

(તું) કશાની પણ ઇચ્છા વિનાનો, વિકારરહિત, ચિંતા-

રહિત (નિર્+મર=ભાર વિનાનો), શાન્ત અન્તઃકરણવાળો, ઊડી બુદ્ધિવાળો, ક્ષોભરહિત અને માત્ર ચૈતન્યમાં જ નિષ્ઠા રાખનારો થા. ૧૭

સાકારમનુતં વિદ્ધિ નિરાકારં તુ નિશ્ચલમ્ ।

एतच्चक्षोपदेशेन न पुनर्भवसंभवः ॥ १८ ॥

(તું શરીરાદિક) સાકાર (વસ્તુઓ)ને ખોટી માન અને નિરાકારને નિશ્ચલ અર્થાત્ નિત્ય માન. આ તત્ત્વના. (અર્થાત્ નિરાકાર તત્ત્વના) ઉપદેશથી ફરી (સંસારમાં) જન્મવાનો સંભવ રહેતો નથી. ૧૮

यथैवादर्शमध्यस्थे रूपेऽन्तः परितस्तु सः ।

तथैवास्मिन् शरीरेऽन्तः परितः परमेश्वरः ॥ १९ ॥

જેવી રીતે આરસાની મધ્યમાં (પ્રતિબિમ્બિત અનેલા) રૂપની અંદર તેમજ (ખડાર) આરે બાબુએ માત્ર એ (આરસો) જ રહેલો છે (અને તેના સિવાય તેનાથી બુદ્ધી ખીબું કાંઈ નથી), તેવી રીતે આ શરીરમાં પણ અંદર તેમજ (ખડાર) આરે બાબુએ એક માત્ર પરમેશ્વર જ અર્થાત્ ચૈતન્ય જ રહેલું છે (અને તેના સિવાય તેનાથી બુદ્ધી ખીબું કાંઈ જ નથી). ૧૯

एकं सर्वगतं व्योम वहिरन्तर्यथा घटे ।

नित्यं निरन्तरं ब्रह्म सर्वभूतगणे तथा ॥ २० ॥

જેવી રીતે ઘડામાં ખડાર તેમજ અંદર એક અને સર્વ-વ્યાપક આકાશ રહેલું છે; તેવી રીતે સમસ્ત ભૂતગણોમાં (અંદર તેમજ ખડાર) નિત્ય, અવિનાશી બ્રહ્મ રહેલું છે. ૨૦

પ્રકરણ ૨

અહો નિરજ્જનઃ શાન્તો બોધોઽહં પ્રકૃતેઃ પરઃ ।

एतावन्तमहं कालं मोहेनैव विडम्बितः ॥ १ ॥

જનક કહે છે-હું નિર્દોષ, શાન્ત, બોધરૂપ અને પ્રકૃતિથી પર છું. અહો ! (આશ્ચર્યની વાત છે કે) આટલા સમય સુધી મોહ વડે હું ઠગાયો છું. ૧

यथा प्रकाशयाम्येको देहमेनं तथा जगत् ।

अतो मम जगत्सर्वमथवा न च किंचन ॥ २ ॥

જેવી રીતે આ દેહને એક માત્ર 'હું' જ પ્રકાશમાન કરું છું, તેવી રીતે જગતને પણ 'હું' જ પ્રકાશમાન કરું છું. આથી સમસ્ત જગત જ મારું છે અથવા કંઈ પણ મારું નથી. ૨

सशरीरमहो विश्वं परित्यज्य मयाऽधुना ।

कुतश्चित्कौशलादेव परमात्मा विलोक्यते ॥ ३ ॥

અહો ! (આશ્ચર્યની વાત છે કે) શરીરસહિત વિશ્વનો ત્યાગ કરીને અર્થાત્ પોતાથી જુદું સમજીને કોઈ રીતે કુશળતા અર્થાત્ યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી હવે મારા વડે પરમાત્મા જોવાય છે. (અર્થાત્ વિશ્વ પરમાત્માથી જુદું ન હોવા છતાં પહેલાં તેને સત્યવત્ ગણ્યું, પરંતુ હવે જ્ઞાન થવાથી યુક્તિ-પ્રયુક્તિ, ઉપ-દેશ, ઇત્યાદિ વડે તેનું મિથ્યાત્વ પ્રતીત થઈ પરમાત્માનું દર્શન મને થાય છે). ૩

यथा न तोयतो भिन्नास्तरङ्गाः फेनबुद्बुदाः ।

आत्मनो न तथा भिन्नं विश्वमात्मविनिर्गतम् ॥ ४ ॥

જેમ (પાણીથી ઉત્પન્ન થયેલા) તરંગો, ફીણ અને પર-

પોટા પાણીથી લિન્ન નથી, તેમ આત્મામાંથી બહાર નીકળેલું વિશ્વ આત્માથી લિન્ન નથી. ૪

તન્તુમાત્રો સર્વેદેવ પટો યદ્વદ્વિચારિતઃ ।

આત્મતન્માત્રમેવેદં તદ્વદ્વિશ્વં વિચારિતમ્ ॥ ૫ ॥

જેમ વિચાર કરતાં જણાય છે કે કપડું તાંતણાડપ જ છે (અર્થાત્ તાંતણાથી કપડાનું અસ્તિત્વ લિન્ન નથી), તેમ વિચાર કરતાં જણાય છે કે આ વિશ્વ આત્માનો જ અંશ છે (અર્થાત્ તેનાથી લિન્ન નથી). ૫

યથૈવેશ્વરસે કલૃપ્તા તેન વ્યાપ્તૈવ શર્કરા ।

તથા વિશ્વં મયિ કલૃપ્તં મયા વ્યાપ્તં નિરંતરમ્ ॥ ૬ ॥

જેમ શેરડીના રસમાં કલ્પાયેલી (અર્થાત્ બનાવેલી) સાકર તેના (શેરડીના રસ) વડે જ વ્યાપ્ત હોય છે, તેમ ‘અહ’માં કલ્પાયેલું વિશ્વ ‘અહ’ વડે વ્યાપ્ત રહે છે. ૬

આત્માજ્ઞાનાઝગઙ્ગાતિ આત્મજ્ઞાનાન્ન માસતે ।

રજ્જ્વજ્ઞાનાદહિર્માતિ તજ્ઞાનાઙ્ગાસતે ન હિ ॥ ૭ ॥

આત્માનાં (સ્વરૂપનાં) અજ્ઞાનને લઈને જ જગત ભાસ-માન થાય છે, પરંતુ આત્મજ્ઞાન થતાં ભાસતું નથી. દોરડાનાં અજ્ઞાનથી જ સર્પની ભ્રાન્તિ થાય છે, પરંતુ તેનું (અર્થાત્ દોરડાનું) જ્ઞાન થતાં (સર્પ) ભાસતો નથી. ૭

પ્રકાશો મે નિજં રૂપં નાતિરિક્તોઽસ્મ્યહં તેતઃ ।

યદા પ્રકાશતે વિશ્વં તદાહંભાસ એવ હિ ॥ ૮ ॥

પ્રકાશ એ જ મારું પોતાનું સ્વરૂપ છે, તેનાથી અતિરિક્ત (અર્થાત્ બુદ્ધો) એવો ‘હું’ હું જ નહિ. જ્યારે વિશ્વ પ્રકાશે છે (અર્થાત્ ભાસમાન થાય છે), ત્યારે પણ તે ‘અહ’ (અર્થાત્

‘હું’) નો જ ભાસ છે. (એટલે કે ‘અહ’ જ વિશ્વરૂપે ભાસે છે). ૮

अहो विकल्पितं विश्वमज्ञानान्मयि भासते ।

रूप्यं शुक्तौ फणी रज्जौ वारि सूर्यकरे यथा ॥ ९ ॥

જેમ અજ્ઞાનથી કલ્પાયેલું રૂપું છીપમાં ભાસે છે, સર્પ દોરડામાં ભાસે છે (અને મૃગ-જળ સૂર્યનાં કિરણોમાં ભાસે છે, તેમ અરે ! અજ્ઞાનથી (જ) કલ્પાયેલું વિશ્વ મારામાં (અર્થાત્ ‘હું’ માં) ભાસે છે. ૯

मत्तो विनिर्गतं विश्वं मय्येव लयमेष्यति ।

मृदि कुंभो जले वीचिः कनके कटकं यथा ॥ १० ॥

જેમ (માટીમાંથી થયેલો) ઘડો માટીમાં, (પાણીમાંથી બિપજેલો) તરંગ પાણીમાં, અને (સોનામાંથી બનેલું) કડું સોનામાં લય પામે છે, તેમ મારા (અર્થાત્ ‘અહ’)માંથી ઉદ્ભવ પામેલું વિશ્વ મારામાં (અર્થાત્ ‘અહ’ માં) જ લય પામશે. ૧૦

अहो अहं नमो मह्यं विनाशो यस्य नास्ति मे ।

ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं जगन्नाशेऽपि तिष्ठतः ॥ ११ ॥

બ્રહ્માથી માંડીને તૃણ સુધીનાં જગતનો નાશ થતાં પણ જે ‘હું’ નો વિનાશ થતો નથી તેવા ‘હું’ ને નમસ્કાર હો. અહો ‘અહ’ (અર્થાત્ ‘હું’) કેટલો આશ્ચર્યલયો છું ! ૧૧

अहो अहं नमो मह्यमेकोऽहं देहवानपि ।

क्वचिन्न गन्ता नागन्ता व्याप्य विश्वमवस्थितः ॥ १२ ॥

અહો ‘અહ’ ! મને (અર્થાત્ ‘અહ’ ને) નમસ્કાર હો. ‘હું’ દેહધારી હોવા છતાં એક જ છું, નથી (કશે) જતો કે નથી આવતો, પરંતુ વિશ્વને વ્યાપીને રહ્યો છું. ૧૨

અહો અહં નમો મહં દક્ષો નાસ્તીહ મત્સમઃ ।

અસંસ્પૃશ્ય શરીરેણ યેન વિશ્વં ચિરં ધૃતમ્ ॥ ૧૩ ॥

અહો ‘અહ’ ! મને (અર્થાત્ ‘અહ’ ને) નમસ્કાર હો. અહીં ‘મારા’ જેવો ચતુર કોઈ નથી કે જેના વડે શરીર સાથે સંસર્ગ સાધ્યા વિના આ વિશ્વ ચિરકાલથી ધારણ કરાયું છે. ૧૩

અહો અહં નમો મહં યસ્ય મે નાસ્તિ કિંચન ।

અથવા યસ્ય મે સર્વં યદ્વાઙ્માનસગોચરમ્ ॥ ૧૪ ॥

અહો ‘અહ’ ! મને (અર્થાત્ ‘અહ’ ને) નમસ્કાર હો, કે જે ‘મારા’ માં કોઈ જ નથી, અથવા તો જે ‘મારા’ માં વાણી અને મનના વિષયરૂપ બનેલું બધું જ છે. ૧૪

જ્ઞાનં જ્ઞેયં તથા જ્ઞાતા ત્રિતયં નાસ્તિ વાસ્તવમ્ ।

અજ્ઞાનાદ્ભ્રાતિ યત્રેદં સોઽહમસ્મિ નિરજ્ઞનઃ ॥ ૧૫ ॥

જ્ઞાન, જ્ઞેય અને જ્ઞાતા એ ત્રિપુટી જ્યાં વાસ્તવિક રીતે નથી, પરંતુ એ જ્યાં અજ્ઞાનને લઈને ભાસે છે, તે ‘હું’ નિરંજન છું. ૧૫

દ્વૈતમૂલમહો દુઃખં નાન્યત્તસ્યાસ્તિ ભેષજમ્ ।

દૃશ્યમેતન્મૃષા સર્વમેકોઽહં ચિદ્રસોઽમલઃ ॥ ૧૬ ॥

અહો ! જે દ્વૈતથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ છે તેનું (સત્ય જ્ઞાન સિવાય) બીજું કોઈ ઓસડ નથી. આ સમસ્ત દૃશ્યપ્રપંચ મિથ્યા છે. ‘હું’ એક અને શુદ્ધ ચૈતન્ય-રસ છું. ૧૬

બોધમાત્રોઽહમજ્ઞાનાદુપાધિઃ કલ્પિતો મયા ।

एवं विमृशतो नित्यं निर्विकल्पे स्थितिर्मम ॥ ૧૭ ॥

‘હું’ કેવળ બોધરૂપ છું; અજ્ઞાનને લઈને જ મેં (આ દ્વૈત-પ્રપંચરૂપ) ઉપાધિની કલ્પના કરી છે. આમ નિત્ય વિચાર

કરતાં કરતાં નિર્વિકલ્પ અવસ્થામાં મારી સ્થિતિ થઈ છે. ૧૭
 ન મે બન્ધોઽસ્તિ મોક્ષો વા આન્તિઃ શાન્તા નિરાશ્રયા ।
 અહો મયિ સ્થિતં વિશ્વં વસ્તુતો ન મયિ સ્થિતમ્ ॥૧૮॥
 અહો, મારામાં રહેલું વિશ્વ ખરું બોતાં મારામાં રહેલું જ
 નથી. મને બન્ધ પણ નથી કે મોક્ષ પણ નથી. આશ્રય
 (અથવા આધાર) વિના (ભૂમી થયેલી જગતરૂપ) આન્તિ
 શાન્ત થઈ ગઈ છે. ૧૮

સશરીરમિદં વિશ્વં ન કિંચિદિતિ નિશ્ચિતમ્ ।

શુદ્ધચિન્માત્ર આત્મા ચ તત્કસ્મિન્કલ્પનાઽધુના ॥૧૯॥
 શરીર સાથે આ વિશ્વ કશું છે જ નહિ અને આત્મા શુદ્ધ
 ચૈતન્યમાત્ર છે, તો પછી જગતની કલ્પના શામાં કરવી? ૧૯
 શરીરં સ્વર્ગનરકૌ બન્ધમોક્ષૌ મયં તથા ।
 કલ્પનામાત્રમેવૈતત્ કિં મે કાર્યં ચિદાત્મનઃ ॥ ૨૦ ॥
 શરીર, સ્વર્ગ-નરક, બન્ધ-મોક્ષ, અને ભય એ બધું
 કલ્પનામાત્ર જ છે. તેની સાથે ચિદાત્મારૂપ મારો શો
 સંબંધ છે? ૨૦

અહો જનસમૂહેઽપિ ન દ્વૈતં પश्यતો ગમ ।

અરણ્યમિવ સંવૃત્તં ક રતિં કરવાણ્યહમ્ ॥ ૨૧ ॥
 અહો, (આ સમસ્ત) જનસમુદાયમાં પણ દ્વૈત ન બોનારા
 એવા મારે માટે (બધુંય) જંગલ જેવું થઈ ગયું છે, તો પછી
 શામાં આસક્તિ રાખું? ૨૧

નાહં દેહો ન મે દેહો જીવો નાહમહં હિ ચિત્ ।

અયમેવ હિ મે બન્ધ આસીદ્યા જીવિતે સ્પૃહા ॥ ૨૨ ॥
 હું દેહ નથી, તેમ દેહ મારો નથી અને હું જીવ પણ
 નથી, કારણ કે હું ચૈતન્ય છું. જીવન પ્રત્યે જે ઇચ્છા હતી તે

જ મારે માટે અંધન હતું. ૨૨

અહો ભુવનકલ્લોલૈર્વિચિત્રૈર્દ્રાક્ષમ્મુત્થિતમ્ ।

મદ્યનન્તમહામ્મોઘૌ ચિત્તવાતે સમુદ્યતે ॥ ૨૩ ॥

અહો ! અનન્ત મહાસાગરરૂપ મારામાં ચિત્તરૂપી વાયુ
વાતાં જગતરૂપ વિચિત્ર તરંગો આચિંતા બિધ્યા. ૨૩

મદ્યનન્તમહામ્મોઘૌ ચિત્તવાતે પ્રશામ્યતિ ।

અમાગ્યાઝીવવણિજો જગત્પોતો વિનશ્વરઃ ॥ ૨૪ ॥

અનંત મહાસાગરરૂપ મારામાં ચિત્તરૂપ વાયુ શાંત બની
જતા જીવરૂપ વાણિયા (વેપારી)નું જગતરૂપ વહાણ કમનસીબે
ભાંગી ગયું. ૨૪

મદ્યનન્તમહામ્મોઘાવાશ્ચર્યં જીવવીચયઃ ।

ઉદ્યન્તિ ઘ્નન્તિ खेलन्ति प्रविशन्ति स्वभावतः ॥ ૨૫ ॥

આશ્ચર્ય (ની વાત છે) કે અનંત મહાસાગરરૂપ મારામાં
જીવરૂપ મોઝાંઓ આપોઆપ જ ઉત્પન્ન થાય છે, અથડાય છે,
રમે છે (અને) લય પામે છે. ૨૫

પ્રકરણ ૩

અવિનાશિનમાત્માનમેકં વિજ્ઞાય તત્ત્વતઃ ।

તવાત્મજ્ઞસ્ય ધીરસ્ય કથમર્થાર્જને રતિઃ ॥ ૧ ॥

અષ્ટાવક બોલ્યા:—આત્માને વાસ્તવિક રીતે એક અને
અવિનાશી જાણ્યા પછી, આત્મજ્ઞ અને ધીર એવા તને ધનની
પ્રાપ્તિ પ્રત્યે પ્રીતિ કેમ થાય છે? ૧

આત્માજ્ઞાનાદહો પ્રીતિર્વિષયભ્રમગોચરે ।

શુક્તેરજ્ઞાનતો લોભો યથા રજતવિભ્રમે ॥ ૨ ॥

અહો ! જેમ છીપનાં અજ્ઞાનથી રૂપારૂપ ભ્રમમાં લોભ

જિપજે છે, તેમ આત્માનાં અજ્ઞાનથી વિષયોરૂપ ભ્રમાત્મક વસ્તુમાં પ્રીતિ થાય છે. ૨

વિશ્વં સ્ફુરતિ યત્રેદં તરંગાં ઇવ સાગરે ।

સોઽહમસ્મીતિ વિજ્ઞાય કિં દીન ઇવ ધાવસિ ॥ ૩ ॥

જેમાં વિશ્વ, સમુદ્રમાં તરંગની જેમ, સ્ફુરે છે. તે હું જ છું એમ જાણ્યા પછી (પણ) તું પામર મનુષ્યની જેમ શા માટે દોડાદોડ કરે છે? ૩

શ્રુત્વાઽપિ શુદ્ધચૈતન્યમાત્માનમતિસુન્દરમ્ ।

ઉપસ્થેઽત્યન્તસંસક્તો મારિન્યમધિગચ્છંતિ ॥ ૪ ॥

આત્માને શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ અને અત્યન્ત સુંદર જાણવા છતાં જે (મનુષ્ય) વિષયોમાં અત્યન્ત આસક્ત બને છે. તે મલિનતાને જ પામે છે. ૪

સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

મુનેર્જાનત આશ્ચર્યં મમત્ત્વમનુવર્તતે ॥ ૫ ॥

પોતાના આત્માને સર્વ ભૂતોમાં અને સર્વ ભૂતોને પોતાના આત્મામાં જાણનારા મુનિમાં પણ મમત્વ ચાલુ રહે છે (એ તો) આશ્ચર્યની વાત છે. ૫

આસ્થિતઃ પરમાદ્વૈતં મોક્ષાર્થેઽપિ વ્યવસ્થિતઃ ।

આશ્ચર્યં કામવશગો વિકલઃ કેલિશિક્ષયા ॥ ૬ ॥

પરમ અદ્વૈતમાં સ્થિત થયેલો અને મોક્ષને માટે પ્રયાસ કરતો (મનુષ્ય) પણ લોભના અભ્યાસને લઈને વ્યાકુળ બનેલો હોઈ કામને વશ થાય છે, તે આશ્ચર્ય છે. ૬

ઉદ્ભૂતં જ્ઞાનદુર્મિત્રમવધાર્યાતિદુર્વલઃ ।

આશ્ચર્યં કામમાકાઙ્ક્ષેત્કાલમન્તમનુશ્રિતઃ ॥ ૭ ॥

ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનના શત્રુને જાણતો છતાં અત્યન્ત દુર્બલ

અને અન્તકાલને પ્રાપ્ત થયેલો (મનુષ્ય) વિષયલોગની ઇચ્છા કરે છે, તે આશ્ચર્ય છે. ૭

इहामुत्र विरक्तस्य नित्यानित्यविवेकिनः ।

આશ્ચર્ય મોક્ષકામસ્ય મોક્ષાદેવ વિમીપિકા ॥ ૮ ॥

આ લોક અને પરલોક પ્રત્યે વિરક્ત, નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુના ભેદને સમજનાર (અને) મોક્ષની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યને મોક્ષથી જ ભય છે, એ જ આશ્ચર્ય છે. ૮

धीरस्तु भोज्यमानोऽपि पीड्यमानोऽपि सर्वदा ।

આત્માનં કેવલં પश्यન્ ન તુષ્યતિ ન કુપ્યતિ ॥ ૯ ॥

ધીર મનુષ્ય લોગ લોગવતો છતાં પણ અને પીડાયુક્ત બનતો હોવા છતાં પણ, હંમેશ કેવળ આત્માને જ જોતો હોઈ, પ્રસન્ન થતો નથી તેમજ કોપ પણ કરતો નથી. ૯

चेष्टमानं शरीरं स्वं पश्यत्यन्यशरीरवत् ।

સંસ્તવે ચાપિ નિન્દાયાં કથં શુભ્યેન્મહાશયઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રવૃત્તિયુક્ત પોતાના શરીરને જે બીજાના શરીરની જેમ જુએ છે એવો મહાત્મા પુરુષ સ્તુતિથી અથવા નિન્દાથી પણ કેમ ક્ષોભ પામે ? ૧૦

मायामात्रमिदं विश्वं पश्यन्निगतकौतुकः ।

અપિ સન્નિહિતે મૃત્યૌ કથં ત્રસ્યતિ ધીરધીઃ ॥ ૧૧ ॥

આ વિશ્વને માયામાત્ર જોનાર અને તેથી જ કુતૂહલ વિનાનો, શાન્ત બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય મૃત્યુ પાસે હોય તોપણ કેવી રીતે ત્રાસ પામે ? ૧૧

निःस्पृहं मानसं यस्य नैराश्येऽपि महात्मनः ।

તસ્યાત્મજ્ઞાનત્પ્રસ્ય તુલના કેન જાયતે ॥ ૧૨ ॥

જે મહાત્માનું મન નિરાશાને પ્રસંગે પણ (તદન) નિઃસ્પૃહ

રહે છે તેવા આત્મજ્ઞાનથી સંતુષ્ટ (મહાત્મા)ની તુલના કેની સાથે થઈ શકે ? ૧૨

સ્વભાવાદેવ જાનાતિ દૃશ્યમેતન્ન કિશ્ચન ।

इदं ग्राह्यमिदं त्याज्यं स किं पश्यति धीरधीः ॥ १३ ॥

આ દૃશ્ય (વિશ્વ) સ્વભાવથી જ કાંઈ નથી એમ જાણનાર એ શાન્ત બુદ્ધિવાળો (મનુષ્ય) શું એમ જુએ છે કે આ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે કે આ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે ? ૧૩

अन्तस्त्यक्तकषायस्य निर्द्वन्द्वस्य निराशिषः ।

यदृच्छयाऽऽगतो भोगो न दुःखाय न तुष्टये ॥ १४ ॥

(વિષય-વાસનારૂપ) મળનો જેણે અન્તઃકરણથી ત્યાગ કરેલો છે અને જે દ્વન્દ્વથી રહિત થયો છે અને જે આશાથી રહિત થયો છે, તેને સહજ પ્રાપ્ત થતો ભોગ દુઃખ પણ નથી આપતો તેમજ હર્ષ પણ નથી પમાડતો. ૧૪

પ્રકરણ ૪

हन्तात्मज्ञस्य धीरस्य खेलतो भोगलीलया ।

नहि संसारवाहीकैर्मूढैः सह समानता ॥ १ ॥

જનક બોલ્યા—અહો, ભોગરૂપ લીલાથી કીડા કરતા અને આત્મજ્ઞાની એવા ધીર પુરુષની સાથે સંસારી એવા મૂઢ મનુષ્યની સમાનતા કશી છે જ નહિ. ૧

यत्पदं प्रेप्सवो दीनाः शक्राद्याः सर्वदेवताः ।

अहो तत्र स्थितो योगी न हर्षमुपगच्छति ॥ २ ॥

જે (આત્મ)પદની ઇચ્છા કરતા ઇન્દ્ર આદિ સર્વ દેવો (તે પદની પ્રાપ્તિ ન થતાં) દીનતાને પ્રાપ્ત કરે છે (અર્થાત

શોકાતુર બને છે), ત્યાં સ્થિર બનેલો યોગી હર્ષ પામતો નથી, એ આશ્ચર્યની વાત છે. ૨

तज्ज्ञस्य पुण्यपापाभ्यां स्पर्शो ह्यन्तर्न जायते ।

नह्याकाशस्य धूमेन दृश्यमानाऽपि सङ्गतिः ॥ ૩ ॥

એ [(આત્મ—)પદને] બાણનારને અંતઃકરણમાં પુણ્ય અને પાપનો સ્પર્શ લાગતો નથી. બહારથી દેખાતી હોવા છતાં પણ આકાશને વાસ્તવિક રીતે ધુમાડા સાથે સંગતિ (સ્પર્શ) હોતી નથી. ૩

आत्मैवेदं जगत्सर्वं ज्ञातं येन महात्मना ।

यदृच्छया वर्तमानं तं निषेद्धं क्षमेत कः ॥ ૪ ॥

આ સમસ્ત જગત આત્મરૂપ જ છે એમ જોણે બાણું છે તેવા મહાત્માને સહજ ક્રિયા કરતા અટકાવવા કોણ સમર્થ થાય ? (અર્થાત્ તેની સહજ ક્રિયામાં વિધિ-નિષેધરૂપ બંધનો કોણ આરોપિત કરી શકે ? કોઈ જ નહિ.) ૪

आब्रह्मस्तम्बपर्यन्ते भूतग्रामे चतुर्विधे ।

विज्ञस्यैव हि सामर्थ्यमिच्छानिच्छाविसर्जने ॥ ૫ ॥

બ્રહ્માથી માંડીને તૃણ સુધીની (અણુજ, સ્વેદજ, જરાયુજ અને ઉદ્ભિજજ એમ) ચાર પ્રકારની જીવ-જાતિઓમાં માત્ર જ્ઞાની જ ઇચ્છા અને અનિચ્છાને દૂર હટાવવામાં સમર્થ છે. ૫

आत्मानमद्वयं कश्चिज्જાનાતિ जगदीश्वरम् ।

यद्वेत्ति तत्स कुरुते न भयं तस्य कुत्रचित् ॥ ૬ ॥

કોઈક જ (પોતાના) આત્માને અને જગતના ઇશ્વરને અદ્વૈત (એકરૂપ) બાણું છે. તે જે બાણું છે તેને જ આચરણ-માં મૂકે છે. તેને કશેથી પણ ભય આવતો નથી. ૬

પ્રકરણ ૫

ન તે સજ્જોડસ્તિ કેનાપિ કિં શુદ્ધમ્ત્યક્તુમિચ્છસિ ।

સંઘાતવિલયં કુર્વન્નેવમેવ લયં વ્રજ ॥ ૧ ॥

અષ્ટાવક કહે છે-તારે કશાની સાથે પણ સંગ છે જ નહિ. (આથી) તું શુદ્ધ હોઈ શાને ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે? આ પ્રમાણે (દેહ-)સંઘાતને (અર્થાત્ દેહાભિમાનને) વિલય કરી સ્વરૂપમાં લીન થઈ જા. ૧

उदेति भवतो विश्वं वारिधेरिव बुद्बुदः ।

इति ज्ञात्वैकमात्मानमेवમેव लयं व્રજ ॥ ૨ ॥

સમુદ્રમાં જેમ પરપોટો ઉદય પામે છે તેમ તારામાંથી વિશ્વ ઉદય પામે છે. એ પ્રમાણે આત્માને એકમાત્ર જાણીને સ્વરૂપમાં લીન થઈ જા. ૨

प्रत्यक्षमप्यवस्तुत्वाद्विश्वं नास्त्यमले त्वयि ।

રજ્જુમર્પે દ્રવ્ય વ્યક્તમેવમેવ લયં વ્રજ ॥ ૩ ॥

વ્યક્ત બનેલું વિશ્વ પ્રત્યક્ષ હોવા છતાં પણ અવાસ્તવિક (અર્થાત્ મિથ્યા) હોઈ નિર્મલ એવા તારામાં, દોરડામાં દેખાતા સર્પની જેમ છે જ નહિ. આથી તું સ્વરૂપમાં લીન થઈ જા. ૩

समदुःखसुखः पूर्ण आशानैराश्रययोः समः ।

સમજીવિતમૃત્યુઃ સન્નેવમેવ લયં વ્રજ ॥ ૪ ॥

સુખ-દુઃખને સરખાં ગણી, પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી, આશા-નિરાશાને સમાન લેખી, તેમજ જીવન અને મરણને પણ સરખાં ગણી, તું સ્વરૂપમાં લીન થઈ જા. ૪

પ્રકરણ ૬

આકાશવદનન્તોઽહં ઘટવત્પ્રાકૃતં જગત્ ।

इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥ १ ॥

અષ્ટાવક કહે છે-‘અહ’ (અર્થાત્ ‘હું’) આકાશની જેમ અનંત છું, અને જગત ઘડાની જેમ પ્રકૃતિ-જન્ય છે, આ (ખરું) જ્ઞાન છે. તો પછી આ (જગત આદિ)નો ત્યાગ પણ નથી થઈ શકતો, તેમ તેનું ગ્રહણ પણ નથી કરી શકાતું, કે તેનો લય પણ નથી સંભવતો. ૧

महोदधिरिवाहं स प्रपञ्चो वीचिसन्निभः ।

इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥ २ ॥

‘અહ’ (અર્થાત્ ‘હું’) મહાસાગર જેવો છું, અને આ જગત-પ્રપંચ તરંગ જેવો છે, આ (ખરું) જ્ઞાન છે. તો પછી આ (જગત આદિ)નો ત્યાગ, ગ્રહણ કે લય સંભવતો નથી. ૨

अहं स शुक्तिसंकाशो रूप्यवद्विश्चकल्पना ।

इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥ ३ ॥

આ ‘અહ’ (અર્થાત્ ‘હું’) છીપ સમાન છું અને વિશ્વની કલ્પના રૂપા સમાન (વિવર્ત) છે, આ (ખરું) જ્ઞાન છે. તો પછી આ (જગત આદિ)નો ત્યાગ, ગ્રહણ કે લય સંભવતો નથી. ૩

अहं वा सर्वभूतेषु सर्वभूतान्यथो मयि ।

इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो लयः ॥ ४ ॥

‘અહ’ (અર્થાત્ ‘હું’) જ સર્વ ભૂતોમાં છું, અને સર્વ ભૂતો મારામાં છે, આ (ખરું) જ્ઞાન છે. તો પછી આ (જગત આદિ)નો ત્યાગ, ગ્રહણ કે લય સંભવતો નથી. ૪

અ. ગી. ૩

પ્રકરણ ૭

મય્યનન્તમહાંભોધૌ વિશ્વપોત્ત ઇતસ્તતઃ ।

અમતિ સ્વાંતવાતેન ન મમાસ્ત્યસહિષ્ણુતા ॥ ૧ ॥

જનક કહે છે-‘અહ’ (અર્થાત્ મારા)રૂપ મહાસાગરમાં મનરૂપ પવન વડે વિશ્વરૂપ વહાણુ આમતેમ ભમે છે. (પરંતુ) મને (તેની) અસહનશીલતા (અર્થાત્ ઉદ્દેગ) નથી. ૧

મય્યનન્તમહાંભોધૌ જગદ્વીચિઃ સ્વમાવતઃ ।

ઉદેતુ વાડસ્તમાયાતુ ન મે વૃદ્ધિર્ન ચ ક્ષતિઃ ॥ ૨ ॥

‘અહ’ (અર્થાત્ મારા)રૂપ મહાસાગરમાં એની મેળે જગતરૂપ તરંગ ભેઠો અથવા શાંત થઈ જાયો, (પરંતુ) તેથી નથી મારામાં કંઈ વૃદ્ધિ થવાની કે નથી કંઈ ઓછું થવાનું. ૨

મય્યનન્તમહાંભોધૌ વિશ્વં નામ વિકલ્પના ।

અતિશાન્તો નિરાકાર એતદેવાહમાસ્થિતઃ ॥ ૩ ॥

‘અહ’ (અર્થાત્ મારા)રૂપ મહાસાગરમાં વિશ્વ તો કલ્પનામાત્ર જ છે, અને તેના આશ્રયરૂપ ‘અહ’ (અર્થાત્ હું) તો અત્યંત શાંત અને આકારરહિત જ છું. ૩

નાત્મા ભાવેષુ નો માવસ્ત્રાનન્તે નિરંજને ।

ઇત્યસક્તોઽસ્પૃહઃ શાન્ત એતદેવાહમાસ્થિતઃ ॥ ૪ ॥

આત્મા વિશ્વમાં નથી, તેમજ ત્યાં અનંત અને નિરંજન (સ્થિતિ)માં વિશ્વ પણ નથી. આથી તેના આશ્રયરૂપ ‘અહ’ (અર્થાત્ હું) તો આસક્તિરહિત, નિઃસ્પૃહ અને શાંત છું. ૪

અહો ચિન્માત્રમેવાહમિન્દ્રજાલોપમં જગત્ ।

અતો મમ કથં કુત્ર હેયોપાદેયકલ્પના ॥ ૫ ॥

અહો, ‘અહ’ (અર્થાત્ હું) તો ચૈતન્યમાત્ર છું અને જગત ઇન્દ્રજાલ (માયા) જેવું છે. આથી મારે માટે ત્યાજ્ય અને ગ્રાહ્યની કલ્પના કેવી રીતે અને ક્યાં હોય ? ૫

તદા વન્ધો યદા ચિત્તં કિચ્ચિદ્વાઙ્મતિ શોચતિ ।

કિચ્ચિન્મુશ્વતિ ગૃહ્ણતિ કિચ્ચિદ્દૃશ્યતિ કુપ્યતિ ॥ ૧ ॥

અષ્ટાવક કહે છે-જ્યારે ચિત્ત કાંઈ ધમ્મે, શોક કરે, કાંઈ છોડી દે, (કાંઈ) ગ્રહણ કરે, કાંઈ હર્ષ પામે, (કે) કોપ કરે, ત્યારે બંધન થાય છે. ૧

તદા મુક્તિર્યદા ચિત્તં ન વાઙ્મતિ ન શોચતિ ।

ન મુશ્વતિ ન ગૃહ્ણતિ ન દૃશ્યતિ ન કુપ્યતિ ॥ ૨ ॥

જ્યારે ચિત્ત ધમ્મા નથી કરતું, શોક નથી કરતું, છોડી નથી દેતું, ગ્રહણ નથી કરતું, હર્ષ નથી પામતું (કે) કોપ નથી કરતું, ત્યારે મોક્ષ થાય છે. ૨

તદા વન્ધો યદા ચિત્તં સત્તં કાસ્વપિ દૃષ્ટિષુ ।

તદા મોક્ષો યદા ચિત્તમસત્તં સર્વદૃષ્ટિષુ ॥ ૩ ॥

જ્યારે ચિત્ત કોઈ પણ દૃષ્ટિ (અર્થાત્ વિષયો)માં આસક્ત થઈ જાય છે, ત્યારે બંધન થાય છે. જ્યારે ચિત્ત બધીય દૃષ્ટિ (અર્થાત્ વિષયો)માંથી અનાસક્ત થઈ જાય છે, ત્યારે મોક્ષ થાય છે. ૩

યદા નાહં તદા મોક્ષો યદાહં વન્ધનં તદા ।

મત્વેતિ હેલયા કિચ્ચિન્મા ગૃહાણ વિમુશ્ચ મા ॥ ૪ ॥

જ્યારે 'અહં' નથી ત્યારે મોક્ષ છે, જ્યારે 'અહં' છે ત્યારે બંધન છે, એમ સહજ વિચારી કશાનું પણ ગ્રહણ કે ત્યાગ કર નહિ. ૪

પ્રકરણ ૯

કૃતાકૃતે ચ દ્વન્દ્વાનિ કદા શાન્તાનિ કસ્ય વા ।

एवं ज्ञात्वेह निर्वेदाद्भव त्यागपरोऽव्रती ॥ १ ॥

અષ્ટાવકે કહ્યું-કૃત અને અકૃત કર્મો તેમજ સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વો કોનાં અથવા ક્યારે શાંત થયાં છે? આમ જાણીને અહીં (આ સંસારમાં) કંટાળી જઈને મત (કર્મ) રહિત અને ત્યાગપરાયણ થા. ૧

कस्यापि तात धन्यस्य लोकचेष्टावलोकनात् ।

जीवितेच्छा बुभुक्षा च बुभुत्सोपशमं गताः ॥ २ ॥

પ્રિય (જનક)! કોઈક જ ધન્ય પુરુષની જીવવાની, ભોગવવાની તેમજ ખનવાની ઇચ્છા લોકચેષ્ટાના અવલોકન વડે (વૈરાગ્ય થતાં) શાંત બને છે. ૨

अनित्यं सर्वमेवेदं तापत्रितयदूषितम् ।

असारं निन्दितं हेयमिति निश्चित्य शाम्यति ॥ ३ ॥

આ બધું જ (દૃશ્ય જગત) અનિત્ય, (આધ્યાત્મિક, આધિદૈવિક અને આધિભૌતિક એમ) ત્રિવિધ તાપથી દોષયુક્ત, સારહીન, નિંદવાયોગ્ય, (અને) ત્યાજ્ય છે એમ નિશ્ચય કરીને (તે ધન્ય પુરુષ) શાંત બને છે. ૩

कोऽसौ कालो वयः किं वा यत्र द्वन्द्वादि नो नृणाम् ।

तान्युपेक्ष्य यथा प्राप्तवर्ती सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥

જ્યાં મનુષ્યોને (સુખદુઃખાદિ) દ્વંદ્વો જ નથી તો પછી એ કાલ તો છે જ ક્યાં અને આયુષ્ય પણ ક્યાં છે? એ બધાને ન ગણકારી યથાપ્રાપ્ત વસ્તુઓમાં વર્તવાવાળો પુરુષ સિદ્ધિને પામે છે. ૪

નાના મતં મહર્ષીણાં સાધૂનાં યોગિનાં તથા ।

દૃષ્ટ્વા નિર્વેદમાપન્નઃ કો ન શામ્યતિ માનવઃ ॥ ૫ ॥

મહર્ષિઓના, સાધુઓના તથા યોગીઓના બુદ્ધાબુદ્ધા મત
(-લેહો) બેઠ કંટાળો પામેલો કયો મનુષ્ય શાંત થતો નથી? ૫

કૃત્વા મૂર્તિપરિજ્ઞાનં ચૈતન્યસ્ય ન કિં ગુરુઃ ।

નિર્વેદસમતાયુક્ત્યા યસ્તારયતિ સંસૃતેઃ ॥ ૬ ॥

વૈરાગ્ય, સમત્વ અને યુક્તિદ્વારા ચૈતન્યના સ્વરૂપનું જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરી જે ચોતાને સંસારમાંથી તારે છે, તે શું (ચોતે)
ગુરુ નથી (કે જેથી બીજા ગુરુની એને જરૂર પડે)? ૬

પश्य भूतविकारांस्त्वं भूतमात्रान् यथार्थतः ।

तत्क्षणान्बंधनिर्मुक्तः स्वरूपस्थो भविष्यसि ॥ ७ ॥

તું (પંચમહા-)ભૂતનાં કાર્યોને વાસ્તવિક રીતે ભૂતમાત્ર બો.
તે ક્ષણે જ તું બંધનથી મુક્ત થઈ સ્વરૂપમાં સ્થિર બનીશ. ૭

वासना एव संसार इति सर्वा विमुञ्च ताः ।

तत्त्यागो वासनात्यागात् स्थितिर्द्य यथातथा ॥ ૮ ॥

વાસનાઓ જ સંસાર છે, તેથી તે બધીને ત્યજ દે;
વાસનાઓના ત્યાગથી સંસારનો ત્યાગ થઈ જશે, (અને) જે
(પરમ પદમાં) સ્થિતિ થવી બેઠએ તે આજે જ થઈ જશે. ૮

પ્રકરણ ૧૦

विहाय वैरिणं काममर्थं चानर्थसंकुलम् ।

धर्ममप्येतयोर्हेतुं सर्वत्रानादरं कुरु ॥ ૧ ॥

અષ્ટાવકે કહ્યું-શત્રુરૂપ કામને, અનર્થથી ભરેલા અર્થને,
તેમજ એ બંનેના કારણરૂપ ધર્મને પણ ત્યજ દહને બધેય
અનાદર કર. ૧

સ્વમેન્દ્રજાલવત્પદ્ય દિગ્ગાનિ ત્રીણિ પંચ વા ।

મિત્રક્ષેત્રધનાગારદારદાયાદિસંપદઃ ॥ ૨ ॥

મિત્ર, જમીન, ધન, ઘર, સ્ત્રી, સગાંસંબંધી, ઇત્યાદિ સંપત્તિ સ્વપ્ન અને ઇન્દ્રજાલની (બહુગરીની) જેમ માત્ર ત્રણ કે પાંચ દિવસની જ છે એમ જો. ૨

યત્ર યત્ર મવેત્તૃણા સંસારં વિદ્ધિ તત્ર વૈ ।

પ્રૌઢવૈરાગ્યમાશ્રિત્ય વીતતૃણઃ સુખી ભવ ॥ ૩ ॥

જ્યાં જ્યાં તૃણ છે ત્યાં સંસાર છે એમ સમજ. માટે અળવાન વૈરાગ્યનો આશ્રય લઈને તૃણારહિત બની સુખી થા. ૩

તૃણામાત્રાત્મકો બન્ધસ્તન્નાશો મોક્ષ ઉચ્યતે ।

ભવાસંસક્તિમાત્રેણ પ્રાપ્તિર્નિર્મુક્તિર્નિર્મુક્તિઃ ॥ ૪ ॥

અંધ તૃણા માત્ર સ્વરૂપનો છે, તેમજ તે (તૃણા)નો નાશ જ મોક્ષ કહેવાય છે. સંસાર પ્રત્યે અનાસક્તિ માત્રથી જ વારંવાર આત્માની પ્રાપ્તિ અને તૃપ્તિ થાય છે. ૪

ત્વમેકચેતનઃ શુદ્ધો જહં વિશ્વમસત્તથા ।

અવિદ્યાપિ ન કિંચિત્સા કા બુદ્ધિત્સા તથાપિ તે ॥ ૫ ॥

તું એક, શુદ્ધ અને ચેતન છે, અને વિશ્વ જડ અને અસત્ છે. જે અવિદ્યા કરીને કહેવાય છે તે પણ કાંઈ જ નથી, તે પછી (કાંઈ પણ) બનવાની ઇચ્છા તને કેમ હોઈ શકે ? ૫

રાજ્યં સુતાઃ કલત્રાણિ શરીરાણિ સુખાનિ ચ ।

સંસક્તસ્યાપિ નષ્ટાનિ તવ જન્મનિ જન્મનિ ॥ ૬ ॥

રાજ્ય, પુત્રો, પત્નીઓ, શરીરો અને સુખો તું આસક્ત હોતો છતાં પણ જન્મોજન્મમાં નાશ પામી ગયાં. ૬

અલમર્થેન કામેન સુકૃતેનાપિ કર્મણા ।

एभ्यः संसारकान्तारे न विश्रान्तमभून्मनः ॥ ७ ॥

અર્થ, કામ અને સુકૃત કર્મો પણ હવે બંધ થયાં. આ બધાથી (પણ) સંસારરૂપ વનમાં મન શાન્ત થયું નહિ. ૭

कृतं न कति जन्मानि कायेन मनसा गिरा ।

दुःखमायासदं कर्म तदद्याप्युपरम्यताम् ॥ ८ ॥

કેટલા જન્મોમાં તે શરીર, મન (અને) વાચાવડે પરિશ્રમ આપવાવાળું અને દુઃખપ્રદ કર્મ નથી કર્યું? તો હવે તો શાન્ત થા! ૮

પ્રકરણ ૧૧

भावाभावविकारश्च स्वभावादिति निश्चयी ।

निर्विकारो गतक्लेशः सुखेनैवोपशम्यति ॥ १ ॥

અષ્ટાવકે કહ્યું—ભાવ અને અભાવરૂપ (અર્થાત્ સંધિ અને નાશરૂપ) વિકાર સ્વભાવથી જ (અર્થાત્ માયાથી જ) થાય છે એમ જેણે નિશ્ચય કર્યો છે, તેવો નિર્વિકાર અને કલેશરહિત મનુષ્ય સહેલાઈથી જ શાન્ત બને છે. ૧

ईश्वरः सर्वनिर्माता नेहान्य इति निश्चयी ।

अन्तर्गलितसर्वाशः शान्तः कापि न सज्जते ॥ २ ॥

અહીં 'સર્વતું' નિર્માણ કરનાર ઈશ્વર જ છે અને બીજો કોઈ નથી એમ જેણે નિશ્ચય કર્યો છે અને જેની બધી આશા અન્તઃકરણમાં નાશ પામી છે તેવો શાન્ત મનુષ્ય કશે પણ આસક્ત થતો નથી. ૨

आपदः संपदः काले दैवादेवेति निश्चयी ।

तप्तः स्वस्थेन्द्रियो नित्यं न बाञ्छति न शोचति ॥ ३ ॥

સમય (સમય પર આવતી) આપત્તિ અને સંપત્તિ દૈવ-
થી જ (આવે) છે એમ જેણે નિશ્ચય કર્યો છે તેવો સન્તોષી
અને હંમેશા શાન્ત ઇન્દ્રિયોવાળો (કશાની) ઇચ્છા કરતો નથી
તેમજ (કશાનો) શોક (પણ) કરતો નથી. ૩

સુખદુઃખે જન્મમૃત્યુ દૈવાદેવેતિ નિશ્ચયી ।

સાધ્યાદર્શી નિરાયાસઃ કુર્વન્નપિ ન લિપ્યતે ॥ ૪ ॥

સુખ-દુઃખ (અને) જન્મ-મૃત્યુ દૈવથી જ (આવે) છે એમ
જેણે નિશ્ચય કર્યો છે, તેવો સાધ્ય કર્મને બેનારો અને પરિશ્રમ
રહિત બનેલો મનુષ્ય કર્મ કરતો છતાં લેપાતો નથી. ૪

ચિન્તયા જાયતે દુઃખં નાન્યથૈહેતિ નિશ્ચયી ।

તયા હીનઃ સુખી શાન્તઃ સર્વત્ર ગલિતસ્પૃહઃ ॥ ૫ ॥

આ સંસારમાં ચિન્તાને લઈને જ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે
અને બીજી કોઈ રીતે થતું નથી એમ જેણે નિશ્ચય કર્યો છે
તે (ચિન્તાથી) રહિત (અને) સર્વત્ર સ્પૃહાહીન મનુષ્ય સુખી
અને શાન્ત બને છે. ૫

નાહં દેહો ન મે દેહો બોધોઽહમિતિ નિશ્ચયી ।

કૈવલ્યમિવ સંપ્રાપ્તો ન સ્મરત્યકૃતં કૃતમ્ ॥ ૬ ॥

‘હું દેહ નથી, દેહ મારો નથી, હું બોધરૂપ છું.’ એવો
જેણે નિશ્ચય કર્યો છે તેવો મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય કરેલાં
કે ન કરેલાં કર્મને સંભારતો નથી. ૬

આત્મજ્ઞસ્તંબપર્યન્તમહમેવેતિ નિશ્ચયી ।

નિર્વિકલ્પઃ શુચિઃ શાન્તઃ પ્રાપ્તાપ્રાપ્તચિનિર્વૃતઃ ॥ ૭ ॥

બ્રહ્માથી માંડીને તૃણ સુધી ‘હું’ જ રહ્યો છું એવો નિશ્ચય
કરનાર મનુષ્ય સંકલ્પરહિત, પવિત્ર, શાન્ત અને પ્રાપ્ત અને
અપ્રાપ્તથી રહિત બને છે. ૭

નાનાશ્ચર્યમિદં વિશ્વં ન કિંચિદિતિ નિશ્ચયી ।

નિર્વાસનઃ સ્ફૂર્તિમાત્રો ન કિંચિદિવ શામ્યતિ ॥ ૮ ॥

આ અનેક આશ્ચર્ય (અર્થાત્ અમતકાર)વાળું વિશ્વ કાંઈ જ નથી એવો નિશ્ચય કરનાર, વાસનારહિત અને કેવળ ચૈતન્યરૂપ મનુષ્ય બાણે કાંઈ છે જ નહિ એમ શાન્ત અને છે. ૮

પ્રકરણ ૧૨

કાયકૃત્યાસહઃ પૂર્વ તતો વાગ્વિસ્તરાસહઃ ।

અથ ચિન્તાસહસ્તસ્માદેવમેવાહમાસ્થિતઃ ॥ ૧ ॥

જનકે કહ્યું—પહેલાં શારીરિક કર્મોથી કંટાળેલો, પછી વાચના વિસ્તારથી કંટાળેલો અને છેવટે (મનના) ચિન્તાનથી કંટાળેલો હોઈ એવી જ સ્થિતિમાં હું સ્થિત છું. ૧

પ્રીત્યભાવેન શબ્દાદેરદૃશ્યત્વેન ચાત્મનઃ ।

વિશ્લેષૈકાગ્રહદય એવમેવાહમાસ્થિતઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દ આદિ (વિષયોમાં) આસક્તિના અભાવથી અને આત્મા અદૃશ્ય હોવાથી કદીક વિશ્લેષયુક્ત તો કદીક એકાગ્ર હૃદયવાળો હોઈ, એવી જ સ્થિતિમાં હું સ્થિત છું. ૨

સમાધ્યાસાદિવિક્ષિપ્તૌ વ્યવહારઃ સમાધયે ।

एवं विलोक्य नियममेवमेवाहमास्थितः ॥ ३ ॥

વિશ્લેષ-દશામાં (રહેલાને માટે) સમાધિ, આસન આદિ, તેમજ સમાધિ-દશા (માં રહેનારાને) માટે વ્યવહાર, એવો (બિલટાસૂલટી) નિયમ બોધને, એવી જ સ્થિતિમાં હું સ્થિત છું. ૩

हेयोपादेयविरहादेवं हर्षविषादयोः ।

अभावादद्य हे ब्रह्मनेत्रमेवाहमास्थितः ॥ ४ ॥

ત્યાજ્ય અને ગ્રાહ્યથી રહિત હોઈ તેમજ હર્ષ અને શોકનો અભાવ હોઈ, હે પ્રહ્લાન (અષ્ટાવક) ! આજે એવી જ સ્થિતિમાં હું સ્થિત છું. ૪

આશ્રમાનાશ્રમં ધ્યાનં ચિત્તસ્વીકૃતવર્જનમ્ ।

વિકલ્પં સમ વીક્ષ્યૈતૈરેવમેવાહમાસ્થિતઃ ॥ ૫ ॥

આશ્રમમાં રહેવું કે આશ્રમથી પર જવું, ધ્યાન કરવું (કે ન કરવું), મન (છે એમ) સ્વીકારવું કે ન સ્વીકારવું ઇત્યાદિ વાતોમાં મારો વિકલ્પ હોઈ (એટલે કે આ બધી વાતો મારી મરજી અનુસાર હોઈ) એવી જ સ્થિતિમાં હું સ્થિત છું. ૫

કર્માનુષ્ઠાનમજ્ઞાનાદ્યથૈવોપરમસ્તથા ।

બુદ્ધ્વા સમ્યગિદં તત્ત્વમેવમેવાહમાસ્થિતઃ ॥ ૬ ॥

જેમ કર્મ કરવાં એ અજ્ઞાનનું જ કાર્ય છે તેમ કર્મ ન કરવાં એ પણ અજ્ઞાનનું જ કાર્ય છે. આ તત્ત્વ બરાબર જાણી એવી જ સ્થિતિમાં હું સ્થિત છું. ૬

અચિન્ત્યં ચિન્ત્યમાનોઽપિ ચિન્તારૂપં મજત્યસૌ ।

ત્યક્ત્વા તદ્ભાવનં તસ્માદેવમેવાહમાસ્થિતઃ ॥ ૭ ॥

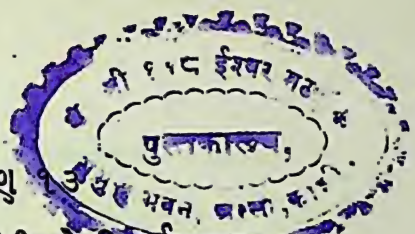
અચિન્ત્ય (પ્રહ્લા)નું ચિન્તન કરનારો પણ ચિન્તનરૂપ જ થાય છે. આથી તે (અચિન્ત્ય)નું પણ ચિન્તન છોડી દઈને એવી જ સ્થિતિમાં હું સ્થિત છું. ૭

एकमेव कृतं येन स कृतार्थो भवेदसौ ।

एवमेव स्वभावो यः स कृतार्थो भवेदसौ ॥ ८ ॥

જેણે આ પ્રમાણે (સ્થિતિ) કરી છે તે કૃતકૃત્ય થાય છે. જેનો આ પ્રમાણેનો સ્વભાવ જ બન્યો છે તે (પણ) કૃત-કૃત્ય જ છે. ૮

પ્રકરણ ૧



અકિશ્ચનમ્ સ્વાસ્થ્યં કૌપીનત્વેઽપિ દુર્લભમ્
ત્યાગાદાને વિહાયાસ્માદહમાસે યથાસુખમ્ ॥ ૧ ॥

જનકે કહ્યું—કાંઈ પણ ન હોવાથી ઉત્પન્ન થતી (માનસિક) સ્વસ્થતા કૌપીન ધારણ કરવાથી પણ અપ્રાપ્ય છે. આથી ત્યાગ અને ગ્રહણ (ખત્તેના વિચાર) છોડી દઈને હું સુખપૂર્વક સ્થિત છું. ૧

કુત્રાપિ સ્વેદઃ કાયસ્ય જિહ્વા કુત્રાપિ સ્થિતે ।

મનઃ કુત્રાપિ તત્ત્વત્વા પુરુષાર્થે સ્થિતઃ સુખમ્ ॥ ૨ ॥

કશામાં શરીરનું હુઃખ, તે કશામાં જીભ હુઃખી થાય, તે વળી કશામાં મન ખેદ પામે. આ (બધું) છોડીને હું (આત્મપ્રાપ્તિ) રૂપ પુરુષાર્થમાં સુખપૂર્વક સ્થિત છું. ૨

કૃતં કિમપિ નૈવ સ્યાદિતિ સંચિન્ત્ય તત્ત્વતઃ ।

યદા યત્કર્તુમાયાતિ તત્કૃન્વાઽઽસે યથાસુખમ્ ॥ ૩ ॥

કેઈ પણ કર્મ કરાતું જ નથી એમ તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચાર કરીને જે વખતે જે કર્મ (સહજ) આવી પડે છે તે કરીને હું સુખપૂર્વક સ્થિત છું. ૩

કર્મનૈષ્કર્મ્યનિર્વન્ધમાવા દેહસ્થયોગિનઃ ।

સંયોગાયોગવિરહાદહમાસે યથાસુખમ્ ॥ ૪ ॥

કર્મ અને નૈષ્કર્મ્ય રૂપ બંધનના ખ્યાલો દેહાભિમાનવાળા યોગીને જ (લાગે છે, પરંતુ મને તો, દેહ આદિના) સંયોગ અથવા વિયોગનો અભાવ હોઈ, હું સુખપૂર્વક સ્થિત છું. ૪

અર્થાનર્થૌ ન મે સ્થિત્યા ગત્યા ન શયને ન વા ।

તિષ્ઠન્ ગચ્છન્ સ્વપન્તસ્માદહમાસે યથાસુખમ્ ॥ ૫ ॥

જેસવાથી કે ચાલવાથી કે સૂવાથી મને લાલ કે હાનિ થતી નથી. આથી જેસતાં, ચાલતાં અને સૂતાં છતાં હું સુખપૂર્વક સ્થિત છું. ૫

स्वपतो नास्ति मे हानिः सिद्धिर्यत्नवतो न वा ।

नाशो ह्यसौ विहायास्मादहमासे यथासुखम् ॥ ६ ॥

સૂઈ રહું તો મને કાંઈ હાનિ નથી, અને યત્ન કરું તો મને કાંઈ સિદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. આથી લાલ અને હાનિ બન્નેને ત્યજી દઈને હું સુખપૂર્વક સ્થિત છું. ૬

सुखादिरूपानियमं भावेष्वालोक्य भूरिशः ।

शुभाशुभे विहायास्मादहमासे यथासुखम् ॥ ७ ॥

વસ્તુઓમાં સુખ (હઃખ) આદિરૂપ જે અનિશ્ચિતપણું તે વારંવાર બેઠને (અને) તેથી જ શુભ અને અશુભનો પરિત્યાગ કરીને હું સુખપૂર્વક સ્થિત છું. ૭

પ્રકરણ ૧૪

प्रकृत्या शून्यचित्तो यः प्रमादाद्भावभावनः ।

निद्रितो बोधित इव क्षीणसंसारणो हि सः ॥ १ ॥

જનકે કહ્યું—જે સ્વભાવથી જ ચિત્તવૃત્તિવિહીન હોઈ માત્ર આનંદ (મઝા) ને ખાતર જ (જગતની) વસ્તુઓની ભાવના કરે છે, તે જગતા જેવો લાગતાં છતાં ઊંઘતો હોઈ, તેનો સંસાર (રૂપી બન્ધ) ક્ષીણ બનેલો છે. x ૧

x આ શ્લોકનો કાંઈ પણ સ્પષ્ટ અર્થ નીકળતો નથી. માત્ર જે 'પ્રમાદાત્' એ શબ્દને બદલે 'પ્રમોદાત્' શબ્દ લઈએ તો જ ઉપર પ્રમાણેનો અર્થ નીકળી શકે છે.

ક ધનાનિ ક મિત્રાણિ ક મે વિષયદસ્યવઃ ।

ક શાસ્ત્રં ક ચ વિજ્ઞાનં યદા મે ગલિતા સ્પૃહા ॥ ૨ ॥

જ્યારે મારી કામના નષ્ટ થઈ છે ત્યારે મારે માટે ધન શું, મિત્રો શું, વિષયોરૂપ ચોર શું, શાસ્ત્ર શું અને વિજ્ઞાન શું ? ૨

વિજ્ઞાતે સાક્ષિપુરુષે પરમાત્મનિ ચેશ્વરે ।

નૈરાશ્યે બન્ધમોક્ષે ચ ન ચિન્તા મુક્તયે મમ ॥ ૩ ॥

સાક્ષિપુરુષ (જીવાત્મા) અને પરમાત્મા ઈશ્વર, તેમજ નૈરાશ્ય અને બન્ધ-મોક્ષ (મને) જ્ઞાત હોઈ, મુક્તિને માટે મને ચિંતા નથી. ૩

અન્તર્વિકલ્પશૂન્યસ્ય બહિઃ સ્વચ્છન્દચારિણઃ ।

બ્રાન્તસ્યેવ દશાસ્તાસ્તાદશા એવ જાનતે ॥ ૪ ॥

અંદરથી વિકલ્પરહિત અને બહારથી સ્વચ્છન્દપણે વિચરનાર ભ્રમિત બનેલા જેવા મારી બુદ્ધિબુદ્ધિ અવસ્થાઓ માત્ર તેના જેવા જ (અર્થાત્ તે સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા જ) બાળુ છે. ૪

પ્રકરણ ૧૫

યથાતથોપદેશેન કૃતાર્થઃ સત્ત્વબુદ્ધિમાન્ ।

આજીવમપિ જિજ્ઞાસુઃ પરસ્તત્ર વિમુહ્યતિ ॥ ૧ ॥

અષ્ટાવક બોલ્યા—સત્ત્વ અને બુદ્ધિયુક્ત (પુરુષ) જેવાતેવા (અર્થાત્ થોડા માત્ર) ઉપદેશથી જ કૃતાર્થ બની જાય છે. જ્યારે બીજો જીવન પર્યંત જિજ્ઞાસુ હોવા છતાં તેમાં મોહ પામે છે. ૧

મોક્ષો વિષયવૈરસ્યં બન્ધો વૈષયિકો રસઃ ।

એતાવદેવ વિજ્ઞાનં યથેચ્છસિ તથા કુરુ ॥ ૨ ॥

વિષયોમાંથી રસ જતો રહેવો એ જ મોક્ષ છે, વિષયોમાં

રસ હોવો એ જ અંધ છે. આટલું જ માત્ર વિજ્ઞાન છે. (માટે)
જેમ ઇચ્છામાં આવે તેમ કર. ૨

વાગ્મિપ્રાજ્ઞમહોદ્યોગં જનં મૂકજડાલસમ્ ।

કરોતિ તત્ત્વબોધોઽયમતસ્ત્યક્તો બુદ્ધિશ્રુમિઃ ॥ ૩ ॥

આ તત્ત્વબોધ મૂંગા, જડ અને આળસુ મનુષ્યને (ક્રમશઃ)
વાચ્યાળ, બુદ્ધિમાન અને ઉદ્યોગી બનાવે છે. આથી લોગાલિલાથી
મનુષ્યોવડે એ ત્યજાયેલો છે. ૩

ન ત્વં દેહો ન તે દેહો મોક્તા કર્તા ન વા ભવાન્ ।

ચિદ્રૂપોસિ સદા સાક્ષી નિરપેક્ષઃ સુખં ચર ॥ ૪ ॥

તું દેહ નથી, તેમ દેહ તારો નથી, તું લોકતા કે કર્તા
પણ નથી. (તું તો) સદા ચિત્સ્વરૂપ, સાક્ષી અને કોઈના પર
પણ આધાર ન રાખનારો છે. (માટે) સુખપૂર્વક વિચર. ૪

રાગદ્વેષૌ મનોધર્મૌ ન મનસ્તે કદાચન ।

નિર્વિકલ્પોઽસિ બોધાત્મા નિર્વિકારઃ સુખં ચર ॥ ૫ ॥

રાગ અને દ્વેષ મનના ધર્મો છે, અને મન તો તારું કદી
પણ છે જ નહિ. તું તો નિર્વિકલ્પ, બોધસ્વરૂપ, નિર્વિકાર છે.
(માટે) સુખપૂર્વક વિચર. ૫

સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

વિજ્ઞાય નિરહંકારો નિર્મમસ્ત્વં સુખી ભવ ॥ ૬ ॥

સર્વ ભૂતોમાં પોતાના આત્માને અને પોતાના આત્મામાં
સર્વ ભૂતોને (રહેલા) જાણીને અને અહંકાર અને મમત્વથી
રહિત બનીને તું સુખી થા. ૬

વિશ્વં સ્ફુરતિ યત્રેદં તરજ્ઞા ઇવ સાગરે ।

તત્ત્વમેવ ન સન્દેહશ્ચિન્મૂર્તે વિજ્વરો ભવ ॥ ૭ ॥

સમુદ્રમાં તરંગોની જેમ જ્યાં આ વિશ્વ સ્ફુરે છે તે તું જ છે, (તેમાં) સંદેહ નથી. હે ચિત્સ્વરૂપ (જનક)! સંતાપ-રહિત થા. ૭

શ્રદ્ધત્સ્વ તાત શ્રદ્ધત્સ્વ નાત્ર મોહં કુરુષ્વ મોઃ ।

જ્ઞાનસ્વરૂપો મગવાનાત્મા ત્વં પ્રકૃતેઃ પરઃ ॥ ૮ ॥

સૌમ્ય ! શ્રદ્ધા રાખ, શ્રદ્ધા રાખ. અહીં મોહ ન પામ. તું જ્ઞાનસ્વરૂપ, ભગવાન, આત્મા, પ્રકૃતિથી પર છે. ૮

ગુणૈઃ સંવેષ્ટિતો દેહસ્તિષ્ઠત્યાયાતિ યાતિ ચ ।

આત્મા ન ગન્તા નાગન્તા કિમેનમનુશોચસિ ॥ ૯ ॥

ગુણો (સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્) વડે ઢંકાયેલો દેહ સ્થિત રહે છે, આવે છે અને જાય છે. આત્મા જતો પણ નથી અને આવતો પણ નથી. શા માટે તું તેનો શોક કરે છે? ૯

દેહસ્તિષ્ઠતુ કલ્પાન્તં ગચ્છત્વદ્યૈવ વા પુનઃ ।

ક વૃદ્ધિઃ ક ચ વા હાનિસ્તવ ચિન્માત્રરૂપિણઃ ॥ ૧૦ ॥

દેહ કલ્પના અંત સુધી રહો કે પછી આજે જ પડો. તું કે જે ચિન્માત્રસ્વરૂપ છે તેની (તેથી) શી વૃદ્ધિ છે કે શી હાનિ છે? ૧૦

ત્વચ્ચયનન્તમહાંભોધૌ વિશ્વવીચિઃ સ્વભાવતઃ ।

ઉદેતુ વાસ્તમાયાતુ ન તે વૃદ્ધિર્ન વા ક્ષતિઃ ॥ ૧૧ ॥

તારારૂપી અનંત મહાસાગરમાં વિશ્વરૂપી તરંગ આપોઆપ ઉદ્ભવ પામે કે અસ્ત પામે. તેથી તારી વૃદ્ધિ પણ નથી થતી કે હાનિ પણ નથી થતી. ૧૧

તાત ચિન્માત્રરૂપોઽસિ ન તે મિત્રમિદં જગત્ ।

અતઃ કસ્ય કથં કુત્ર હેયોપાદેયકલ્પના ॥ ૧૨ ॥

સૌમ્ય ! તું ચિન્માત્રસ્વરૂપ છે; આ જગત તારાથી ભિન્ન

નથી, તો પછી ત્યાજ્ય અને ગ્રાહ્યની કલ્પના કેને, કેવી રીતે
અને ક્યાં હોઈ શકે ? ૧૨

एकस्मिन्नव्यये शान्ते चिदाकाशेऽमले त्वयि ।

કુતો જન્મ કુતઃ કર્મ કુતોઽહંકાર એવ ચ ॥ ૧૩ ॥

એક, અવ્યય, શાન્ત, નિર્મળ, ચિદાકાશ એવા તારામાં
જન્મ ક્યાંથી, કર્મ ક્યાંથી તેમજ અહંકાર પણ ક્યાંથી ? ૧૩

यत्त्वं पश्यसि तत्रैकस्त्वमेव प्रतिभाससे ।

કિં પૃથક્ ભામતે સ્વર્ણાત્કટકાંગદનૂપુગ્મ ॥ ૧૪ ॥

જે જે તું જુએ છે ત્યાં ત્યાં તું જ એકલો ભાસમાન થાય છે.
શું કડું, બાબુબંધ, અને ઝાંઝર સોનાથી ભિન્ન ભાસે છે ખરા ? ૧૪

अयं सोऽहमयं नाहं विभागमिति संत्यज ।

સર્વમાત્મેતિ નિશ્ચિત્ય નિઃસંકલ્પઃ સુખી ભવ ॥ ૧૫ ॥

(જે) આ છે તે હું છું અને આ હું નથી એવા ભેદભાવને
છોડી દે. બધુંય આત્મા જ છે એમ નિશ્ચય કરી સંકલ્પરહિત
બની સુખી થા. ૧૫

तवैवाज्ञानतो विश्वं त्वमेकः परमार्थतः ।

ત્વત્તોઽન્યો નાસ્તિ સંસારી નાસંસારી ચ કશ્ચન ॥ ૧૬ ॥

તારા અજ્ઞાનથી જ આ વિશ્વ ભાસે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તો
તું એકલો જ છે. તારાથી જુદો બીજો કોઈ સંસારી (અર્થાત
બદ્ધ) અને અસંસારી (અર્થાત મુક્ત) છે જ નહિ. ૧૬

आन्तिमात्रमिदं विश्वं न किञ्चिदिति निश्चयी ।

નિર્વાસનઃ સ્ફૂર્તિમાત્રો ન કિંચિદિવ શામ્યતિ ॥ ૧૭ ॥

આ બ્રાન્તિરૂપ વિશ્વ કાંઈ જ નથી એવો નિશ્ચય કરનાર,
વાસનારહિત અને કેવળ ચૈતન્યરૂપ મનુષ્ય બાણે કાંઈ છે જ
નહિ એમ શાન્ત બને છે. ૧૭

एक एव मवांभोधावासीदस्ति भविष्यति ।

न ते बन्धोऽस्ति मोक्षो वा कृतकृत्यः सुखं चर ॥ १८ ॥

સંસારસાગરમાં એક તું જ હોતો, છે અને હોઈશ. તને બંધ પણ નથી અને મોક્ષ પણ નથી. માટે કૃતાર્થ હોઈ સુખી થા. ૧૮

मा संकल्पविकल्पाभ्यां चित्तं क्षोभय चिन्मय ।

उपशम्य सुखं तिष्ठ स्वात्मन्यानन्दविग्रहे ॥ १९ ॥

ચિત્સ્વરૂપ (જનક) ! સંકલ્પ-વિકલ્પથી તારા ચિત્તને ક્ષોભ ન કર. શાન્ત બની આનંદ-સ્વરૂપ આત્મામાં સ્થિત થા.

त्यजैव ध्यानं सर्वत्र मा किञ्चिद्दृष्टादि धारय ।

आत्मा त्वं मुक्त एवासि किं विमृश्य करिष्यसि ॥ २० ॥

ધ્યાનનો તો સર્વત્ર ત્યાગ કર. અને હૃદયમાં કંઈ પણ ધારણ કર નહિ. તું આત્મા (હોઈ) મુક્ત જ છે, તો પછી વિચાર કરીને શું કરવાનો છે? ૨૦

પ્રકરણ ૧૬

आचक्ष्व श्रुणु वा तात नानाशास्त्राण्यनेकशः ।

तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्वविस्मरणादृते ॥ १ ॥

અષ્ટાવકે કહ્યું—સૌમ્ય ! વિવિધ શાસ્ત્રોને તું અનેક વાર કહે અથવા સાંભળ, પરંતુ બધું ભૂલી જવા વિના તને શાન્તિ થશે નહિ. ૧

भोगं कर्म समाधिं वा कुरु विज्ञ तथापि ते ।

चित्तं निरस्तसर्वाशमत्यर्थं रोचयिष्यति ॥ २ ॥

જાની (જનક) ! ભોગ, કર્મ કે સમાધિ ગમે તે કર, ચિત્ત ગી. ૪

પરંતુ બધી આશાઓથી રહિત બન્યું હોવા છતાં તારું ચિત્ત તને અત્યંત લોભાવશે. ૨

આયાસાત્સકલો દુઃખી નૈનં જાનાતિ કશ્ચન ।

અનેનૈવોપદેશેન ધન્યઃ પ્રાપ્નોતિ નિર્વૃત્તિમ્ ॥ ૩ ॥

પરિશ્રમથી બધાય મનુષ્ય દુઃખી થાય છે (પરંતુ) એને કોઈ બાળી શકતું નથી. આ ઉપદેશથી ધન્ય (કૃતાર્થ) બનેલો) નિર્વાણરૂપ પરમસુખને પામે છે. ૩

વ્યાપારે લિધ્યતે યસ્તુ નિમેષોન્મેષયોરપિ ।

તસ્યાલસ્યધુરીણસ્ય સુખં નાન્યસ્ય કસ્યચિત્ ॥ ૪ ॥

જે (પુરુષ) આંખની મીંચવા-ઉઘાડવાની ક્રિયાથી પણ ખેદ પામે છે તેવા આળસુઓના સરદારને જ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, બીજા કોઈને નહિ. ૪

હં કૃતમિદં નેતિ દ્વન્દ્વૈર્મુક્તં યદા મનઃ ।

ધર્માર્થકામમોક્ષેષુ નિરપેક્ષં તદા ભવેત્ ॥ ૫ ॥

આ કર્યું અને આ નહિ એવા દ્વન્દ્વોથી મન બ્યારે મુક્ત બને છે ત્યારે (તે) ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ પ્રત્યે ઉદાસીન બને છે. ૫

વિરક્તો વિષયદ્વેષ્ટા રાગી વિષયલોલુપઃ ।

ગ્રહમોક્ષવિહીનસ્તુ ન વિરક્તો ન રાગવાન્ ॥ ૬ ॥

વિષયોનો દ્વેષી વિરક્ત છે, વિષયોમાં લોલુપ રાગી છે, પરંતુ ગ્રહણ કે ત્યાગ વિનાનો (અર્થાત્ બંનેથી પર ગયેલો જીવન-મુક્ત) વિરક્ત પણ નથી તેમજ રાગી પણ નથી. ૬

હેયોપાદેયતા તાવત્સંસારવિટ્પાઙ્કુરઃ ।

સ્પૃહા જીવતિ યાવદ્નિર્વિચારદશાસ્પદમ્ ॥ ૭ ॥

ન્યાં સુધી સ્પૃહા (તૃષ્ણા) જીવતી હોય છે, ત્યાં સુધી જ ગ્રહણ અને ત્યાગની ભાવના સંસારરૂપી વૃક્ષનો અંકુર ગણાય છે. (એ સ્પૃહા ન હોય તો તે ગ્રહણ અને ત્યાગની ભાવના) નિવિકલ્પ અવસ્થારૂપ જ છે.

प्रवृत्तौ जायते रागो निवृत्तौ द्वेष एव हि ।

निर्द्वन्द्वो बालवद्धीमानेवमेव व्यवस्थितः ॥ ૮ ॥

પ્રવૃત્તિમાંથી આસક્તિ જન્મે છે તેમજ નિવૃત્તિમાંથી દ્વેષ. આથી બુદ્ધિમાન અને દ્વંદ્વરહિત પુરુષ બાળકની જેમ જેમ ને તેમ સ્થિત રહે છે. ૮

हातुमिच्छति संसारं रागी दुःखजिहासया ।

वीतरागो हि निर्मुक्तस्तस्मिन्नपि न खिद्यति ॥ ૯ ॥

રાગી પુરુષ હુઃખથી દૂર થવાની ઇચ્છાથી સંસારને છોડવા ઇચ્છે છે. પરંતુ રાગરહિત અને હુઃખરહિત પુરુષ તે (સંસાર)-માં પણ ખેદ પામતો નથી. ૯

यस्याभिमानो मोक्षेऽपि देहेऽपि ममता तथा ।

न च ज्ञानी न वा योगी केवलं दुःखभागसौ ॥ ૧૦ ॥

જેને મોક્ષ વિષે પણ આસક્તિ છે તેમજ દેહમાં પણ મમતા છે તે યોગી પણ નથી અને જ્ઞાની પણ નથી, પરંતુ કેવળ હુઃખને જ પામે છે. ૧૦

हरो यद्युपदेष्टा ते हरिः कमलजोऽपि वा ।

तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्वविस्मरणादृते ॥ ૧૧ ॥

જો શંકર તારા ઉપદેશક થાય, કે વિષ્ણુ અથવા કમલમાંથી જન્મેલા (બ્રહ્મા) પણ ઉપદેશક થાય, તોપણ બધું ભૂલી જવા સિવાય તને શાન્તિ થવાની નથી. ૧૧

પ્રકરણ ૧૭

તેન જ્ઞાનફલં પ્રાપ્તં યોગાભ્યાસફલં તથા ।

ત્વત્ત્વઃ સ્વચ્છેન્દ્રિયો નિત્યમેકાકી રમતે તુ યઃ ॥ ૧ ॥

અષ્ટાવક્રે કહ્યું-જે પુરુષ સંતોષી અને શુદ્ધ ઇન્દ્રિયવાળો હોઈ સદાય એકલો જ આનંદમાં રહે છે, તેણે જ જ્ઞાનનું ફળ અને યોગાભ્યાસનું ફળ પ્રાપ્ત કર્યું છે. ૧

ન કદાચિજગત્યર્થિમસ્તત્ત્વજ્ઞો હન્તે સ્થિતિ ।

યત્ત એકેન તેનેદં પૂર્ણં બ્રહ્માણ્ડમણ્ડલમ્ ॥ ૨ ॥

અહો ! આ જગતમાં તત્ત્વને બાણનારે કદી પણ ખેદ પામતો નથી, કારણ કે તેના એકલા વડે જ આ બ્રહ્માણ્ડમંડલ વ્યાપ્ત થયું છે. (અર્થાત્ તેના સિવાય બીજું કંઈ છે જ નહિ.) ૨

ન જાતુ વિષયાઃ કેઽપિ સ્વારામં હર્ષયન્ત્યમી ।

શલ્લકીપલ્લવપ્રીતમિવેમં નિમ્બપલ્લવાઃ ॥ ૩ ॥

શલ્લકી નામની વનસ્પતિના પાન ખાઈ આનંદિત થયેલા હોથીને જેમ લીમડાનાં (કડવાં) પાન હર્ષ પમાડતાં નથી, તેમ આત્મારામ પુરુષને આ કોઈ વિષયો કદી પણ હર્ષ પમાડતા નથી. ૩

યસ્તુ ભોગેષુ શુક્તેષુ ન ભવત્યધિવાસિતઃ ।

અશુક્તેષુ નિરાકાઙ્ક્ષી તાદૃશો ભવદુર્લભઃ ॥ ૪ ॥

જે મનુષ્ય ભોગવાયેલા ભોગોમાં આસક્ત થતો નથી અને ન ભોગવાયેલા પ્રત્યે આકાંક્ષારહિત છે, તેવો મનુષ્ય સંસારમાં દુર્લભ છે. ૪

બુશ્શુરિહ સંસારે મુશ્શુરપિ દ્વયતે ।

ભોગમોક્ષનિરાકાઙ્ક્ષી વિરલો હિ મહાશયઃ ॥ ૫ ॥

અહીં સંસારમાં ભોગેચ્છુ તેમજ મોક્ષેચ્છુ દેખાય છે, (પરંતુ) ભોગ અને મોક્ષ બન્ને પ્રત્યે નિરાકાંક્ષી મહાત્મા કોઈક વિરલ જ હોય છે. ૫

ધર્માર્થકામમોક્ષેષુ જીવિતે મરણે તથા ।

કસ્યાપ્યુદારચિત્તસ્ય હેયોપાદેયતા ન હિ ॥ ૬ ॥

કોઈ ઉદાર બુદ્ધિવાળાને જ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ તેમ જ જીવન અને મરણને માટે ત્યાજ્ય કે ગ્રાહ્યભાવ હોતો નથી. ૬

વાઙ્મા ન વિશ્વવિલપે ન દ્રેષસ્તસ્ય ચ સ્થિતૌ ।

યથાજીવિકયા તસ્માદ્વન્ય આસ્તે યથાસુખમ્ ॥ ૭ ॥

વિશ્વના વિલયની ઇચ્છા નથી અને તે રહે તો દ્રેષ નથી, આથી ધન્ય (કૃતાર્થ પુરુષ) સહજ મળતી આજીવિકા વડે સુખપૂર્વક રહે છે. ૭

કૃતાર્થોઽનેન જ્ઞાનેનેત્યેવં ગલિતધીઃ કૃતી ।

પશ્યન્નૃણ્વન્સ્પૃશન્નિઘ્રન્નનનાસ્તે યથાસુખમ્ ॥ ૮ ॥

આ જ્ઞાન વડે કૃતકૃત્ય બનેલો અને તેથી જ જેની બુદ્ધિ લય પામી ગઈ છે તેવો કૃતાર્થ પુરુષ જ્ઞેતો, સાંભળતો, સ્પર્શતો, સૂંઘતો અને ખાતો (અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને ભોગવતો) સુખપૂર્વક રહે છે. ૮

શૂન્યા દૃષ્ટિર્વૃથા ચેષ્ટા વિકલानीન્દ્રિયાણિ ચ ।

ન સ્પૃહા ન વિરક્તિર્વા ક્ષીણસંસારસાગરે ॥ ૯ ॥

જ્યારે સંસારરૂપ સાગર ક્ષીણ થાય છે ત્યારે દૃષ્ટિ શૂન્ય બને છે, ક્રિયા નિરર્થક થાય છે, અને ઇન્દ્રિયો ક્ષુબ્ધ બને છે; આસક્તિ રહેતી નથી તેમજ વિરક્તિ પણ થતી નથી. ૯

ન જાગર્તિ ન નિદ્રાતિ નોન્મીલતિ ન મીલતિ ।

અહો પરદશા કાપિ વર્તતે મુક્તચેતસઃ ॥ ૧૦ ॥

નથી જાગતો, નથી સૂતો, નથી આંખ ખોલતો, કે નથી બંધ કરતો. અહો, મનથી મુક્ત બનેલાની કેવી ઉત્કૃષ્ટ દશા થાય છે. ૧૦

સર્વત્ર દૃશ્યતે સ્વસ્થઃ સર્વત્ર વિમલાશયઃ ।

સમસ્તવાસનામુક્તો મુક્તઃ સર્વત્ર રાજતે ॥ ૧૧ ॥

બધી વાસનાઓમાંથી મુક્ત બનેલો મુક્ત પુરુષ સર્વ ઠેકાણે સ્વસ્થ દેખાય છે, સર્વત્ર નિર્ભય અંતઃકરણવાળો રહે છે (અને) સર્વત્ર શોભે છે. ૧૧

પश्यञ्छृण्वन्स्पृશન્निघ्नન્નશ્નન્ગૃહ્ણન્વદન્વ્રજન્ ।

ઈહિતાનીહિતૈર્મુક્તો મુક્ત એવ મહાશયઃ ॥ ૧૨ ॥

દૃષ્ટાઓ અને અનિદ્રાઓથી મુક્ત મહાત્મા જાગે, સાંભળે, સ્પર્શે, સૂંધે, ખાતે, ગ્રહણ કરતો, ખોલતો, ચાલતો (છતાં) મુક્ત જ છે. ૧૨

ન નિન્દતિ ન ચ સ્તૌતિ ન હૃષ્યતિ ન કુપ્યતિ ।

ન દદાતિ ન ગૃહ્ણતિ મુક્તઃ સર્વત્ર નીરસઃ ॥ ૧૩ ॥

સર્વ ઠેકાણે રસરહિત મુક્ત પુરુષ નિંદતો નથી, વખાણતો નથી, ખુશ થતો નથી, નાખુશ થતો નથી, આપતો નથી તેમજ લેતો પણ નથી. ૧૩

સાનુરાગાં સ્ત્રિયં દૃષ્ટ્વા મૃત્યું વા સમુપસ્થિતમ્ ।

અવિહ્વલમનાઃ સ્વસ્થો મુક્ત એવ મહાશયઃ ॥ ૧૪ ॥

પ્રીતિયુક્ત સ્ત્રી અથવા પાસે આવેલા મૃત્યુને જોઈને પણ જે મહાત્મા અવિહ્વલ ચિત્તવાળો અને સ્વસ્થ રહે છે, તે મુક્ત જ છે. ૧૪

સુખે દુઃખે નરે નાર્યાં સંપત્સુ ચ વિપત્સુ ચ ।

વિશેષો નૈવ ધીરસ્ય સર્વત્ર સમદર્શિનઃ ॥ ૧૫ ॥

અધે ચ સમદર્શી, ધીર પુરુષને સુખમાં અને દુઃખમાં, સ્ત્રીમાં અને પુરુષમાં, સંપત્તિમાં અને વિપત્તિમાં કશો જ ફરક હોતો નથી. ૧૫

ન હિંસા નૈવ કારુણ્યં નૌદ્વત્યં ન ચ દીનતા ।

નાશ્વર્યં નૈવ ચ ક્ષોભઃ ક્ષીણસંસરણે નરે ॥ ૧૬ ॥

જેનો સંસાર નાશ પામ્યો છે તેવા મનુષ્યમાં નથી હિંસા, કે નથી કરુણા, નથી ઉદ્વેગ કે નથી નમ્રતા, નથી આશ્ચર્ય કે નથી ક્ષોભ. ૧૬

ન મુક્તો વિષયદ્વેષ્ટા ન વા વિપયલોલુપઃ ।

અસંસક્તમના નિત્યં પ્રાપ્તાપ્રાપ્તમુપાશ્રુતે ॥ ૧૭ ॥

મુક્ત પુરુષ વિષયોને ધિક્કારતો નથી કે વિષયોમાં આસક્ત પણ થતો નથી. સદા અનાસક્ત ચિત્તવાળો બની (તે) પ્રાપ્ત અને અપ્રાપ્ત વસ્તુનો ઉપભોગ કરે છે. ૧૭

સમાધાનાસમાધાનહિતાહિતવિકલ્પનાઃ ।

શૂન્યચિત્તો ન જાનાતિ કૈવલ્યમિવ સંસ્થિતઃ ॥ ૧૮ ॥

જેનું ચિત્ત નાશ પામ્યું છે તે સમાધાન કે અસમાધાન, હિત કે અહિત (ધત્યાદિ)ની કલ્પનાને બાજુતો નથી, (પરંતુ) કૈવલ્ય (અર્થાત્ મોક્ષ)માં જ સ્થિર રહે છે. ૧૮

નિર્મમો નિરહંકારો ન કિંચિદિતિ નિશ્ચિતઃ ।

અન્તર્ગલિતસર્વાશઃ કુર્વન્નપિ કરોતિ ન ॥ ૧૯ ॥

મમતારહિત, અહંતારહિત, કાંઈ જ નથી એવા નિશ્ચય-વાળો અને અંદરથી જેની બધી આશાઓ લય પામી ગઈ છે એવો તે કર્મ કરતો છતાં લેપાતો નથી. ૧૯

મનઃપ્રકાશસંમોહસ્વપ્નજાલ્યવિવર્જિતઃ ।

દશાં કામપિ સંપ્રાપ્તો ભવેદ્ગલિતમાનસઃ ॥ ૨૦ ॥

જેનું મન ક્ષીણુ બન્યું છે અને જે મનના પ્રકાશ, અંધ-
કાર, સ્વપ્ન અને જડતા (અર્થાત્ સુષુપ્તિ)થી રહિત છે, તે કોઈ
(અવર્ણનીય) દશાને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૦

પ્રકરણ ૧૮

યસ્ય बोधोदये तावत्स्वप्नवद्भवति भ्रमः ।

तस्मै सुखैकरूपाय नमः शान्ताय तेजसे ॥ ૧ ॥

અષ્ટાવકે કહ્યું—જેના બોધના ઉદયથી (જગતરૂપ) ભ્રમ સ્વપ્ન
જેવો થઈ જાય છે, તે એકમાત્ર આનંદરૂપ અને શાન્ત તેજને
નમસ્કાર હો. ૧

अर्जयित्वाऽखिलानर्थान् भोगानामोति पुष्कलान् ।

नहि सर्वपरित्यागमन्तरेण सुखी भवेत् ॥ ૨ ॥

સર્વ ધન ક્રમાદને પુષ્કળ ભોગોને (મનુષ્ય) પ્રાપ્ત કરે છે,
(પરંતુ) બધાના પરિત્યાગ વિના તે સુખી થતો જ નથી. ૨
કર્તવ્યદુઃખમાર્તણ્ડજ્વાલાદગ્ધાન્તરાત્મનઃ ।

कुतः प्रशमपीयूषधारासारमृते सुखम् ॥ ૩ ॥

કર્મજન્ય દુઃખરૂપી સૂર્યની જ્વાલાથી જેનું અંતર બળી
ગયું છે તેને શાન્તિરૂપી અમૃતધારાની વૃષ્ટિ વિના સુખ
ક્યાંથી મળે ? ૩

भवोऽयं भावनामात्रो न किञ्चित्परमार्थतः ।

नास्त्यभावः स्वभावानां भावाभावविभाविनाम् ॥ ૪ ॥

આ સંસાર કલ્પના માત્ર જ છે અને પરમાર્થ દૃષ્ટિથી તે કાંઈ જ નથી. લાવરૂપ અને અલાવરૂપ પદાર્થોમાં સ્થિત અનેલા સ્વલાવોનો અલાવ હોતો નથી. ૪

ન દૂરં ન ચ સંકોચાલ્લબ્ધમેવાત્મનઃ પદમ્ ।

નિર્વિકલ્પં નિરાયાસં નિર્વિકારં નિરજ્જનમ્ ॥ ૫ ॥

આત્માનું સ્વરૂપ દૂર નથી તેમજ સમીપમાં પણ નથી. (અર્થાત્ પરિચ્છિન્ન નથી.) પરંતુ (તે) સંકલ્પરહિત, પ્રયત્નરહિત, વિકારરહિત અને શુદ્ધ એવું હમેશ પ્રાપ્ત જ છે. ૫

વ્યામોહમત્રવિરતૌ સ્વરૂપાદાનમાત્રતઃ ।

વીતશોકા વિરાજન્તે નિરાવરણદૃષ્ટયઃ ॥ ૬ ॥

માત્ર મોહના નિવૃત્ત થવાથી પોતાના સ્વરૂપનું માત્ર ગ્રહણ થતાં, શોકરહિત અને આવરણહીન દૃષ્ટિવાળા (પુરુષો) શોભાયમાન થાય છે. ૬

સમસ્તં કલ્પમામાત્રમાત્મા મુક્તઃ સનાતનઃ ।

इति विज्ञाय धीरो हि किमभ्यस्यति बालवत् ॥ ७ ॥

(આ) અધુ (જગત) કલ્પના માત્ર છે અને આત્મા મુક્ત (અને) નિત્ય છે, એમ જાણ્યા પછી ધીર પુરુષ બાળકની જેમ શું એટા કરે છે ? ૭

આત્મા ब्रह्मेति निश्चित्य भावाभावौ च कल्पितौ ।

निष्कामः किं विजानाति किं ब्रूते च करोति किम् ॥ ८ ॥

આત્મા બ્રહ્મ છે અને લાવ તેમજ અલાવ (અર્થાત્ સૃષ્ટિ તેમજ પ્રલય) કલ્પના માત્ર છે એમ નિશ્ચય કર્યા પછી નિષ્કામ મનુષ્ય બાળે છે. શું, બોલે છે શું અને કરે છે શું ? ૮

अयं सोऽहमयं नाहमिति क्षीणा विकल्पनाः ।

सर्वमात्मेति निश्चित्य तूष्णींभूतस्य योगिनः ॥ ९ ॥

ખંધુ આત્મા જ છે એમ નિશ્ચય કર્યા પછી શાન્ત બનેલા યોગીની 'આ હું છું, આ હું નથી,' એવી કલ્પનાઓ નષ્ટ બની જાય છે. ૯

ન વિશ્લેષો ન ચૈકામ્યં નાતિબોધો ન મૂઢતા ।

ન સુખં ન ચ વા દુઃખમુપશાન્તસ્ય યોગિનઃ ॥ ૧૦ ॥

શાન્ત બનેલા યોગીને નથી વિશ્લેષ કે નથી એકાગ્રતા, નથી જ્ઞાન કે નથી મૂઢતા, નથી સુખ કે નથી દુઃખ. ૧૦

સ્વારાજ્યે મૈક્ષ્યવૃત્તૌ ચ લાભાલાભે જને વને ।

નિર્વિકલ્પસ્વભાવસ્ય ન વિશેષોઽસ્તિ યોગિનઃ ॥ ૧૧ ॥

વિકલ્પહીન (બનેલા) સ્વભાવવાળા યોગીને સ્વારાજ્યમાં કે લિક્ષાવૃત્તિમાં, લાભમાં કે હાનિમાં, લોકોમાં કે જંગલમાં કાંઈ જ ફેર હોતો નથી. ૧૧

ક ધર્મઃ ક ચ વા કામઃ ક ચાર્થઃ ક વિવેકિતા ।

ઇદં કૃતમિદં નેતિ દ્વન્દ્વૈર્મુક્તસ્ય યોગિનઃ ॥ ૧૨ ॥

દ્વન્દ્વોથી મુક્ત બનેલા યોગીને ધર્મ શો અને કામ શો અને અર્થ શો અને 'આ કયું' અને આ નહિ' એવો વિવેક શો? ૧૨

કૃત્યં કિમપિ નૈવાસ્તિ ન કાપિ હૃદિ રક્ષના ।

યથા જીવનમેવેહ જીવન્મુક્તસ્ય યોગિનઃ ॥ ૧૩ ॥

ભવન્મુક્ત યોગીને કશું કર્તાવ્ય છે જ નહિ તેમજ અંતરમાં કશી પણ આસક્તિ નથી. (તે) અહીં યથાગ્રાહ ભવન (ભવે છે.) ૧૩

ક્વ મોહઃ ક્વ ચ વા વિશ્વં ક્વ તદ્વ્યાનં ક્વ મુક્તતા ।

સર્વ સદ્કલ્પસીમાયાં વિશ્રાન્તસ્ય મહાત્મનઃ ॥ ૧૪ ॥

સર્વ સંકલ્પના અંત પર વિશ્રાન્ત બનેલા (અર્થાત્ સર્વ સંકલ્પોના અંતને પામેલા) યોગીને મોહ ક્યાં અને વિશ્વ ક્યાં, એનું ધ્યાન ક્યાં અને મુક્તિ ક્યાં ? ૧૪

येन विश्वमिदं दृष्टं स नास्तीति करोतु वै ।

निर्वासनः किं कुरुते पश्यन्नपि न पश्यति ॥ १५ ॥

જે આ વિશ્વને જોતો હોય તે ભલે એ નથી એમ કરે (અર્થાત્ ગણે), પરંતુ વાસનારહિત પુરુષ શું કરે છે? (અર્થાત્ કંઈ જ કરતો નથી) કારણ કે (તે) જોતો છતાં પણ જોતો નથી. ૧૫

येन दृष्टं परं ब्रह्म सोऽहं ब्रह्मेति चिन्तयेत् ।

किं चिन्तयति निश्चिन्तो द्वितीयं यो न पश्यति ॥ १६ ॥

જેણે પરબ્રહ્મ જોયું હોય તે ભલે 'હું બ્રહ્મ છું' એમ ચિન્તન કરે. (પરંતુ) જે બીજું કશું જોતો જ નથી એવો ચિન્તનરહિત (મનુષ્ય) શાનું ચિન્તન કરે ? ૧૬

दृष्टो येनात्मविक्षेपो निरोधं कुरुते त्वसौ ।

उदारस्तु न विक्षिप्तः साध्याभावात्કरोति किम् ॥ १७ ॥

જે યોગીના આત્માનો વિક્ષેપ જોતો હોય તે ભલે તેનો નિરોધ (અર્થાત્ ધ્યાન, સમાધિ, ઇત્યાદિ) કરે; પરંતુ જે જ્ઞાની પુરુષ વિક્ષિપ્ત બન્યો જ નથી તે સાધ્યના અભાવથી (અર્થાત્ તેને કંઈ પણ સાધવાનું રહેલું જ ન હોવાથી) શું કરે ? ૧૭

धीरो लोकविपर्यस्तो वर्त्तमानोऽपि लोकवत् ।

न समाधिं न विक्षेपं न लेपं स्वस्य पश्यति ॥ १८ ॥

લોકોની જેમ વર્તતો છતાં પણ લોક કરતાં બુદ્ધો એવો જ્ઞાની યોગીના સમાધિ કે વિક્ષેપ કે લેપ જોતો નથી. ૧૮

ભાવાભાવત્રિહીનો યસ્ત્વસો નિર્વાસનો બુધઃ ।

નૈવ ક્ષિચ્ચિત્કૃતં તેન લોકદૃષ્ટ્યા વિકુર્વતા ॥ ૧૯ ॥

જે જ્ઞાની ભાવ અને અભાવથી રહિત છે અને તૃપ્ત છે તે
લોકોની નજરે કરતો છતાં પણ કાંઈ જ કરતો નથી. ૧૯

પ્રવૃત્તૌ વા નિવૃત્તૌ વા નૈવ ધીરસ્ય દુર્ગ્રહઃ ।

યદા યત્કર્તુમાયાતિ તત્કૃત્વા તિષ્ઠતઃ સુખમ્ ॥ ૨૦ ॥

જે વખતે જે કરવાનું આવી પડે તે કરીને આનંદથી રહેતા
જ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિમાં કે નિવૃત્તિમાં દુરાગ્રહ હોતો જ નથી. ૨૦

નિર્વાસનો નિરાલમ્બઃ સ્વચ્છન્દો મુક્તબન્ધનઃ ।

ક્ષિપ્તઃ સંસારવાતેન ચેષ્ટતે શુષ્કપર્ણવત્ ॥ ૨૧ ॥

વાસનારહિત, કોઈના ઉપર પણ આધાર ન રાખનારો, સ્વચ્છન્દ
અને બંધનોમાંથી છૂટેલો (મનુષ્ય) સંસારરૂપી પવન વડે
પ્રેરિત બની સૂકા પાંદડાની જેમ ચેષ્ટા કરે છે. ૨૧

અસંસારસ્ય તુ ક્વાપિ ન હર્ષો ન વિષાદિતા ।

સ શીતલમના નિત્યં વિદેહ ઇવ રાજતે ॥ ૨૨ ॥

અસંસારી (અર્થાત્ જ્ઞાની)ને કશે પણ હર્ષ નથી કે શોક
નથી. શીતલ મનવાળો તે હમેશ દેહરહિતની જેમ શોભે છે. ૨૨

કુત્રાપિ ન જિહાસાઽસ્તિ નાશો વાઽપિ ન કુત્રચિત્ ।

આત્મારામસ્ય ધીરસ્ય શીતલાચ્છતરાત્મનઃ ॥ ૨૩ ॥

શાન્ત અને શુદ્ધ આત્માવાળા અને આત્મામાં જ સ્થિર
બનેલા ધીર પુરુષને કશું પણ ત્યજવાની ઇચ્છા હોતી નથી
તેમ જ કશાની આશા પણ હોતી નથી. ૨૩

પ્રકૃત્યા શૂન્યચિત્તસ્ય કુર્વતોઽસ્ય યદ્દૃષ્ટ્યા ।

પ્રાકૃતસ્યેવ ધીરસ્ય ન માનો નાવમાનિતા ॥ ૨૪ ॥

સ્વભાવથી જ શૂન્ય ચિત્તવાળા અને સહજ કર્મ કરતા ધીર પુરુષને સામાન્ય મનુષ્યની જેમ માન કે અપમાન લાગતાં નથી. ૨૪

કૃતં દેહેન કર્મેદં ન મયા શુદ્ધરૂપિણા ।

इति चिन्तानुरोधी यः कुर्वन्नपि करोति न ॥ ૨૫ ॥

‘આ કર્મ દેહ વડે થયું છે અને નહિ કે શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપ એવા મારા વડે’ એમ જે સતત ચિંતન કરે છે, તે (કર્મ) કરતો છતાં પણ (કાંઈ જ) કરતો નથી. ૨૫.

अतद्वादीव कुरुते न भवेदपि बालिशः ।

जीवन्मुक्तः सुखी श्रीमान् संसरन्नपि शोभते ॥ ૨૬ ॥

એમ ન કહેનારા (અર્થાત્ સામાન્ય માણસ)ની જેમ તે કર્મ કરે છે છતાં પણ તે નાદાન હોતો નથી. એવો સુખી અને શ્રીમાન જીવન્મુક્ત સંસારમાં રહેવા છતાં શોભે છે. ૨૬

नानाविचारसुश्रान्तो धीरो विश्रान्तिमागतः ।

न कल्पते न जानाति न शृणोति न पश्यति ॥ ૨૭ ॥

અનેક પ્રકારના વિચારોથી થાકી ગયેલો અને તેથી જ શાન્ત બનેલો ધીર પુરુષ કલ્પના કરતો નથી, જાણતો નથી, સાંભળતો નથી, જોતો નથી. ૨૭

असमाधेरविक्षेपान्न मुमुक्षुर्न चेतः ।

निश्चित्य कल्पितं पश्यन्ब्रह्मैवास्ते महाशयः ॥ ૨૮ ॥

જાની પુરુષ સમાધિના અભાવને લીધે મુમુક્ષુ નથી તેમજ વિક્ષેપના અભાવથી તેનાથી ઊલટો (અર્થાત્ બદ્ધ) પણ નથી, પરંતુ નિશ્ચય કરીને (આ બધાને) કલ્પનામય જોતો બ્રહ્મરૂપે જ રહે છે. ૨૮

यस्यान्तः स्यादहंकारो न करोति करोति सः ।

निरहंकारधीरेण न किञ्चिदकृतं कृतम् ॥ २९ ॥

જેનામાં અહંકાર છે તે કાંઈ ન કરે તોપણ કર્મ કરે જ છે; જ્યારે અહંકારરહિત ધીર પુરુષને તો કાંઈ પણ અકૃત અથવા કૃત (ન કરેલું અથવા કરેલું) છે જ નહિ. ૨૯

नोद्विग्नं न च संतुष्टमकर्तृ स्पन्दवर्जितम् ।

निराशं गतसन्देहं चित्तं मुक्तस्य राजते ॥ ૩૦ ॥

ઉદ્વેગરહિત તેમજ સંતોષરહિત, અકર્તૃ, (સંકલ્પરૂપ) સ્પન્દરહિત, નિરાશ અને સંદેહહીન એવું મુક્તાનું ચિત્ત શોભે છે. ૩૦

निर्ध्यातुं चेष्टितुं वापि यच्चित्तं न प्रवर्तते ।

निर्निमित्तमिदं किन्तु निर्ध्यायति विचेष्टते ॥ ૩૧ ॥

(ધીર પુરુષનું) ચિત્ત ધ્યાન કરવાને અથવા ક્રિયા કરવાને પ્રવૃત્ત થતું નથી, પરંતુ તે કાંઈ પણ નિમિત્ત ન હોવા છતાં (યથાપ્રાપ્ત) ધ્યાન કરે છે અને ક્રિયા કરે છે. ૩૧

तत्त्वं यथार्थमाकर्ण्य मन्दः प्राप्नोति मूढताम् ।

अथवा याति संकोचममूढः कोऽपि मूढवत् ॥ ૩૨ ॥

સત્ય તત્ત્વને સાંભળીને જડ મનુષ્ય મૂઢ બને છે અથવા સંકોચ (ગભરાટ)ને પ્રાપ્ત કરે છે. કોઈ બુદ્ધિમાન પુરુષની દશા પણ (બાહ્યદષ્ટિથી તો) મૂઢના જેવી જ થાય છે. ૩૨

एकाग्रता निरोधो वा मूढैरभ्यस्यते भृशम् ।

धीराः कृत्यं न पश्यन्ति सुप्तवत्स्वपदे स्थिताः ॥ ૩૩ ॥

મૂઢ મનુષ્યો એકાગ્રતા અથવા (ચિત્ત)નિરોધનો વારં-

વાર અભ્યાસ કરે છે, પરંતુ જ્ઞાનીઓ તેા આત્મપદમાં સૂતેલા-
લાની જેમ સ્થિર અનેલા હોઈ કાંઈ કરવાપણું ભેતા જ નથી. ૩૩

અપ્રયત્નાત્પ્રયત્નાદ્વા મૂઢો નામોતિ નિર્વૃત્તિમ્ ।

તત્ત્વનિશ્ચયમાત્રેણ પ્રાજ્ઞો ભવતિ નિર્વૃત્તઃ ॥ ૩૪ ॥

પ્રયત્ન ન કરવાથી અથવા પ્રયત્ન વડે પણ મૂઢ મનુષ્ય
સુખ પામતો નથી, જ્યારે માત્ર તત્ત્વનો નિશ્ચય થતાં જ બુદ્ધિ-
માન મનુષ્ય સુખી અને છે. ૩૪

શુદ્ધં બુદ્ધં પ્રિયં પૂર્ણં નિષ્પ્રપશ્ચં નિરામયમ્ ।

આત્માનં તં ન જ્ઞાનન્તિ તત્રામ્યાસપરા જનાઃ ॥ ૩૫ ॥

શુદ્ધ, બુદ્ધ, પ્રિય, પૂર્ણ, પ્રપંચરહિત, અને દુઃખરહિત
એવા એ આત્માને તેના અભ્યાસમાં પરાયણ રહેનારા લોકો
ભણતા નથી. ૩૫

નામ્નોતિ કર્મણા મોક્ષં વિમૂઢોઽમ્યાસરૂપિણા ।

ધન્યો વિજ્ઞાનમાત્રેણ મુક્તસ્તિષ્ઠત્યવિક્રિયઃ ॥ ૩૬ ॥

મૂઢ પુરુષ અભ્યાસરૂપ કર્મ વડે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતો
નથી. જ્ઞાની પુરુષ વિજ્ઞાન માત્રથી જ મુક્ત અને નિર્વિકાર
અને છે. ૩૬

મૂઢો નામોતિ તદ્બ્રહ્મ યતો ભવિતુમિચ્છતિ ।

અનિચ્છન્નપિ ધીરો હિ પરબ્રહ્મસ્વરૂપમાક્ ॥ ૩૭ ॥

મૂઢ પુરુષ બ્રહ્મરૂપ અનેવા ઇચ્છે અને તેથી જ તે તેને
મેળવી શકતો નથી. જ્યારે ધીર પુરુષ ઇચ્છતો ન હોવા છતાં
પરબ્રહ્મસ્વરૂપ જ છે. ૩૭

નિરાધારાગ્રહવ્યગ્રા મૂઢાઃ સંસારપોષકાઃ ।

एतस्यानर्थमूलस्य मूलच्छेदः कृतो बुधैः ॥ ૩૮ ॥

આધારરહિત એવા દુરાગ્રહવાળા મૂઢો જ સંસારનું પોષણ કરવાવાળા છે. આ અનર્થના મૂળ (-૩૫ સંસાર)ના મૂળનો જ્ઞાનીએએ ઉચ્છેદ કર્યો છે. ૩૮

ન શાન્તિં લભતે મૂઢો યતઃ શમિતુમિચ્છતિ ।

ધીરસ્તત્ત્વં વિનિશ્ચિત્ય સર્વદા શાન્તમાનસઃ ॥ ૩૯ ॥

મૂઢ મનુષ્ય શાન્ત બનવા ઇચ્છે છે તેથી જ શાન્તિ પામતો નથી. ધીર પુરુષ તત્ત્વનો નિશ્ચય કરીને સર્વદા શાન્ત ચિત્તવાળો જ રહે છે. ૩૯

ક્વાત્મનો દર્શનં તસ્ય યદ્દૃષ્ટમવલંબતે ।

ધીરાસ્તુ તં ન પશ્યન્તિ પશ્યન્ત્યાત્માનમવ્યયમ્ ॥ ૪૦ ॥

(બાહ્ય) દૃશ્ય પદાર્થોનું અવલમ્બન કરતો હોઈ તે (મૂઢ)ને આત્માનું દર્શન ક્યાં થાય? પણ ધીર પુરુષો તે દૃશ્ય પદાર્થને જોતા નથી (તેથી) અવ્યય આત્માને જુએ છે. ૪૦

ક્વ નિરોધો વિમૂઢસ્ય યો નિર્બન્ધં કરોતિ વૈ ।

સ્વારામસ્યૈવ ધીરસ્ય સર્વદાઽસાવકૃત્રિમઃ ॥ ૪૧ ॥

જે હઠથી પ્રયત્ન કરે છે, તે મૂઢ પુરુષને (ચિત્તનો) નિરોધ ક્યાંથી થાય? આત્મામાં વિશ્રાન્તિ લેનાર ધીર પુરુષને જ એ (નિરોધ) સર્વદા અને અકૃત્રિમ (સહજ) હોય છે. ૪૧

ભાવસ્ય ભાવકઃ કશ્ચિન્ન કિશ્ચિદ્ભાવકોઽપરઃ ।

ઉભયાભાવકઃ કશ્ચિદેવમેવ નિરાકુલઃ ॥ ૪૨ ॥

કોઈ ભાવરૂપ (પ્રપંચ)ને સત્ય માનવાવાળો છે, તો બીજો કોઈ કશું જ નથી એમ માનવાવાળો છે. કોઈ એ બન્ને (અર્થોત્ ભાવ અને અભાવ)ને નહિ માનવાવાળો જેની તે સ્થિતિમાં શાન્ત રહે છે. ૪૨

શુદ્ધમદ્વયમાત્માનં ભાવયન્તિ કુબુદ્ધયઃ ।

ન તુ જાનન્તિ સંમોહાઘ્રાવજીવમનિર્વૃતાઃ ॥ ૪૩ ॥

હુબુદ્ધિ પુરુષો શુદ્ધ અને અદ્વિતીય આત્માની ભાવનાં કરે છે પરંતુ મોહને લીધે જાણતા નથી. આથી જ સારા જીવનભર તેઓ સુખરહિત રહે છે. ૪૩

મુમુક્ષોર્બુદ્ધિરાલંબમન્તરેણ ન વિદ્યતે ।

નિરાલંબૈવ નિષ્કામા બુદ્ધિર્મુક્તસ્ય સર્વદા ॥ ૪૪ ॥

મુમુક્ષુની બુદ્ધિ (સાંસારિક વિષયના) આલમ્બન વિના રહી શકતી નથી. મુક્તની બુદ્ધિ સર્વદા નિષ્કામ અને આલમ્બન-રહિત જ હોય છે. ૪૪

વિષયદ્વિપિનો વીક્ષ્ય ચક્રિતાઃ કરણાર્થિનઃ ।

વિશન્તિ જ્ઞાતિતિ ક્રોધં નિરોધકાઽપ્યસિદ્ધયે ॥ ૪૫ ॥

વિષયોરૂપ હાથીઓને જોઈને ગભરાયેલા અને શરણને ધક્કો (મૂઠો) ચિત્તના નિરોધ અને એકાગ્રતાની સિદ્ધિને માટે જલદીથી પર્વતની શુક્રામાં પ્રવેશ કરે છે. ૪૫

નિર્વાસનં હરિં દૃષ્ટ્વા તૂર્ણીં વિષયદન્તિનઃ ।

પલાયન્તે ન શક્તાસ્તે સેવન્તે કૃતચાટવઃ ॥ ૪૬ ॥

વાસનારહિત (પુરુષરૂપી) સિંહને જોઈને વિષયોરૂપ હાથીઓ છાનામાના ભાગી જાય છે, અને અસમર્થ અને ક્રિયામાં આસક્ત રહેનારા તે (મૂઠો) તે વાસનારહિત પુરુષની સેવા કરે છે. ૪૬

ન મુક્તિકારિકાં ધત્તે નિઃશંકો મુક્તમાનસઃ ।

પર્યજ્ઞલ્લખન્સ્પૃશન્નિઘ્રન્નશ્નન્તે યથાસુખમ્ ॥ ૪૭ ॥

નિઃશંક અને સ્થિર મનવાળો મનુષ્ય મોક્ષને માટેની ક્રિયા-અ. ગી. ૫

ઓ (સાધનાઓ)ને ધારણ કરતો નથી, પણ જોતો, સાંભળતો, સ્પર્શતો, સૂંઘતો, ખાતો સુખપૂર્વક રહે છે. ૪૭

વસ્તુશ્રવણમાત્રેણ શુદ્ધબુદ્ધિર્નિરાકુલઃ ।

નૈવાચારમનાચારયૌદાસ્યં વા ન પश्यति ॥ ૪૮ ॥

યથાર્થ વસ્તુના શ્રવણમાત્રથી જ શુદ્ધ બનેલી બુદ્ધિવાળો અને સ્વસ્થ મનુષ્ય કમ, વિકમ કે ઉદાસીનતા (અકમ) જોતો નથી. ૪૮

यदा यत्कर्तुमायाति तदा तत्કुरुते क्रजुः ।

શુભં વાઽપ્યશુભં વાઽપિ તસ્ય ચેષ્ટા હિ વાલવત્ ॥ ૪૯ ॥

શુભ કે અશુભ જ્યારે જે કરવાનું આવે તે એ સરળ મનુષ્ય કરે છે, કારણ કે તેની ચેષ્ટા બાળક જેવી છે. ૪૯

स्वातंत्र्यात्सुखमाप्नोति स्वातंत्र्याल्लभते परम् ।

સ્વાતંત્ર્યાન્નિર્વૃત્તિં ગચ્છેત્સ્વાતંત્ર્યાત્પરમં પદમ્ ॥ ૫૦ ॥

સ્વતંત્રતાથી (જ્ઞાની) સુખને પામે છે, સ્વતંત્રતાથી પર (બ્રહ્મ)ને મેળવે છે, સ્વતંત્રતાથી પરમસુખને પ્રાપ્ત કરે છે, સ્વતંત્રતાથી પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૦

अकर्तृत्वमभोक्तृत्वं स्वात्मनो मन्यते यदा ।

તદા ક્ષીણા મવન્ત્યેવ સમસ્તાશ્ચિત્તવૃત્તયઃ ॥ ૫૧ ॥

જ્યારે (મનુષ્ય) પોતાના આત્માને અકર્તા અને અભોક્તા માને છે ત્યારે બધી ચિત્તવૃત્તિઓ ક્ષીણ બને છે. ૫૧

उच्छृङ्खलाऽप्यकृतिका स्थितिर्धौरस्य राजते ।

ન તુ સપ્તૃહચિત્તસ્ય શાન્તિર્મૂઢસ્ય કૃત્રિમા ॥ ૫૨ ॥

ધીર પુરુષની ઉચ્છ્રંખલ હોય તોપણ સ્વાભાવિક સ્થિતિ જોભે છે, પરંતુ સપ્તૃહયુક્ત ચિત્તવાળા મૂઢત્તી શાન્તિ કૃત્રિમ

હોઈ શોભતી નથી. પર

વિલસન્તિ મહામોઘૈર્વિશન્તિ ગિરિગહ્વરાન્ ।

નિરસ્તકલ્પના ધીરા અવદ્ધા મુક્તબુદ્ધયઃ ॥ ૫૩ ॥

જેઓએ કલ્પનાનો ત્યાગ કર્યો છે, જેઓ બંધનરહિત છે, અને જેઓની બુદ્ધિ મુક્ત છે, એવા ધીર પુરુષો મોટા ભોગો ભોગવે છે અને પર્વતની શુક્રાઓમાં પણ પ્રવેશ કરે છે. ૫૩

શ્રોત્રિયં દેવતાં તીર્થમજ્જનાં ભૂપર્તિ પ્રિયમ્ ।

દૃષ્ટ્વા સંપૂજ્ય ધીરસ્ય ન કાઽપિ હૃદિ વાસના ॥ ૫૪ ॥

પણ્ડિત, દેવતા, તીર્થ, સ્ત્રી, રાજા અને પ્રિયજનને જોઈને સન્માન કરતા ધીર પુરુષના હૃદયમાં કોઈ વાસના હોતી નથી. ૫૪

મૃત્યૈઃ પુત્રૈઃ કલત્રૈશ્ચ દૌહિત્રૈશ્ચાપિ ગોત્રજૈઃ ।

વિહસ્ય ધિક્કૃતો યોગી ન યાતિ વિકૃતિં મનાક્ ॥ ૫૫ ॥

નોકરો, પુત્રો, પત્નીઓ, છોકરીના છોકરાઓ અને સગા-ઓથી મશ્કરી કરાઈને ધિક્કાર પામ્યા છતાં યોગી જરા પણ વિકાર(ક્રોધ કે ગ્લાનિ)ને પામતો નથી. ૫૫

સન્તુષ્ટોઽપિ ન સન્તુષ્ટઃ સ્ખિન્નોઽપિ ન ચ સ્થિયતે ।

તસ્યાશ્ચર્યદશાં તાં તાં તાદૃશા એવ જાનતે ॥ ૫૬ ॥

ધીર પુરુષ સંતુષ્ટ છે છતાં સંતુષ્ટ નથી, અને ખિન્ન હોય છતાં ખેદ પામતો નથી. તેની એવી એવી આશ્ચર્યભરી અવસ્થા તો એના જેવા જ બાજુ. ૫૬

કર્તવ્યતૈવ સંસારો ન તાં પદ્યન્તિ સૂરયઃ ॥

શૂન્યાકારા નિરાકારા નિર્વિકારા નિરામયાઃ ॥ ૫૭ ॥

કરવાપણું એ જ સંસાર છે. તેને શૂન્યાકાર, આકારરહિત, વિકારરહિત અને દુઃખરહિત જ્ઞાનીઓ જોતા નથી. ૫૭

અકુર્વન્નપિ સંક્ષોભાદ્યગ્રઃ સર્વત્ર મૂઢધીઃ ।

કુર્વન્નપિ તુ કૃત્યાનિ કુશલો હિ નિરાકુલઃ ॥ ૫૮ ॥

મૂઢબુદ્ધિવાળો ન કરતો છતાં પણ ક્ષોભને લઈને બધે બ્યાકુલ બને છે, પરંતુ કુશલ પુરુષ કોઈ કરતો છતાં બ્યાકુલ થતો નથી. ૫૮

સુખમાસ્તે સુખં શેતે સુખમાયાતિ યાતિ ચ ।

સુખં વક્તિ સુખં શુદ્ધક્ટે વ્યવહારેઽપિ શાન્તધીઃ ॥ ૫૯ ॥

શાન્ત બુદ્ધિવાળો વ્યવહારમાં પણ સુખે બેસે છે, સુખે સૂએ છે, સુખે આવે-જાય છે, સુખે બોલે છે, અને સુખે ખાય છે. ૫૯

સ્વભાવાદ્યસ્ય નૈવાર્તિર્લોકવદ્યવ્યવહારિણઃ ।

મહાહૃદ્દિવાક્ષોમ્બો મતક્લેશઃ સ શોભતે ॥ ૬૦ ॥

લોકની જેમ વ્યવહાર કરનાર (હોવા છતાં) જેને સ્વભાવથી જ દુઃખ થતું નથી તે (મનુષ્ય) મોટાં સંસારની જેમ ક્ષોભરહિત અને કલેશરહિત હોઈ શેલે છે. ૬૦

નિવૃત્તિરપિ મૂઢસ્ય પ્રવૃત્તિરુપજાયતે ।

પ્રવૃત્તિરપિ ધીરસ્ય નિવૃત્તિફલમાગિની ॥ ૬૧ ॥

મૂઢની નિવૃત્તિ પણ પ્રવૃત્તિ જ બને છે, બ્યારે ધીર પુરુષની પ્રવૃત્તિ પણ નિવૃત્તિનું ફળ આપે છે. ૬૧

પરિગ્રહેષુ વૈરાગ્યં પ્રાયો મૂઢસ્ય દૃશ્યતે ।

દેહે વિગલિતાશસ્ય ક્વ રાગઃ ક્વ વિરાગિતા ॥ ૬૨ ॥

(ગૃહ, સ્ત્રી આદિ) પરિગ્રહોમાં વૈરાગ્ય તો વિશેષ કરીને મૂઢનો જ દેખાય છે. દેહમાંથી જેની આશા ક્ષીણ થઈ ગઈ છે તેવાને રાગ શાનો અને વૈરાગ્ય શાનો? ૬૨

ભાવનાભાવનાસક્તા દૃષ્ટિર્મૂઢસ્ય સર્વદા ।

ભાવ્યભાવનયા સા તુ સ્વસ્થસ્યાદૃષ્ટિરુપિની ॥ ૬૩ ॥

મૂઠની દૃષ્ટિ સર્વદા ભાવના અને અભાવનામાં લાગેલી રહે છે. પરંતુ શાન્ત મનુષ્યની તે (દૃષ્ટિ) દૃશ્યની ભાવના કરવા છતાં અદૃષ્ટિરૂપ જ રહે છે. ૬૩

सर्वारंभेषु निष्कामो यश्चरेद्बालवन्मुनिः ।

न लेपस्तस्य शुद्धस्य क्रियमाणेऽपि कर्मणि ॥ ६४ ॥

જે મુનિ સર્વ આરંભોમાં (ક્રિયાઓમાં) બાળકની જેમ નિષ્કામપણે વર્તે છે, તે શુદ્ધ (મુનિ)ને કરાતાં કર્મોમાં પણ લેપ થતો નથી. ૬૪

स एव धन्य आत्मज्ञः सर्वभावेषु यः समः ।

पश्यञ्छण्वन्स्पृशञ्छिन्नन्नश्नन्निस्तर्षमानसः ॥ ६५ ॥

તે જ આત્મજ્ઞાની ધન્ય છે કે જે સર્વ ભૂતોમાં સમાન છે અને જે જોતો, સાંભળતો, સ્પર્શતો, સૂંઘતો અને ખાતો છતાં તૃષ્ણારહિત મનવાળો છે. ૬૫

क्व संसारः क्व चाभासः क्व साध्यं क्व च साधनम् ।

आकाशस्येव धीरस्य निर्विकल्पस्य सर्वदा ॥ ६६ ॥

હમેશ આકાશની જેમ સંકલ્પરહિત ધીર પુરુષને સંસાર ક્યાં અને આભાસ ક્યાં, સાધ્ય ક્યાં અને સાધન ક્યાં? ૬૬

स जयत्यर्थसंन्यासी पूर्णस्वरसविग्रहः ।

अकृत्रिमोऽनवच्छिन्ने सभार्घिर्यस्य वर्त्तते ॥ ६७ ॥

તે કર્મફલનો ત્યાગ કરવાવાળો અને પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ-વાળો (મહાત્મા) જય પામે છે કે જેની અવચ્છેદરહિત પ્રદક્ષમાં અકૃત્રિમ (સહજ) સમાધિ હોય છે. ૬૭

बहुनाऽत्र किमुक्तेन ज्ञाततत्त्वो महाशयः ।

भोगमोक्षनिराकाङ्क्षी सदा सर्वत्र नीरसः ॥ ६८ ॥

અહીં વધુ કહીને શો કાયદો ? જેણે તત્ત્વને જાણ્યું છે તેવો મહાત્મા ભોગ અને મોક્ષ બન્ને પ્રત્યે નિઃસ્પૃહ અને હંમેશ તેમજ બધે રસહીન હોય છે. ૬૮

મહદાદિ જગદ્દ્વૈતં નામમાત્રવિજૃંભિતમ્ ।

વિહાય શુદ્ધબોધસ્ય કિં કૃત્યમવશિષ્યતે ॥ ૬૯ ॥

મહત્તત્ત્વથી શરૂ થયેલું આ જગત-દ્વૈત નામ માત્રથી જ ભ્રમ થયું છે. (તેની કલ્પના) છોડ્યા પછી શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ અનેલા મનુષ્યનું શું કર્મ બાકી રહે છે ? ૬૯

અમભૂતમિદં સર્વં કિંચિન્નાસ્તીતિ નિશ્ચયી ।

અલક્ષ્યસ્ફુરણઃ શુદ્ધઃ સ્વભાવેનૈવ શામ્યતિ ॥ ૭૦ ॥

આ બધું (જગત) ભ્રમરૂપ હોઈ કાંઈ જ નથી એવા નિશ્ચય-વાળો અને અલક્ષ્ય (બ્રહ્મા)નું જેને સ્ફુરણ થયું છે તેવો શુદ્ધ પુરુષ સ્વભાવ વડે જ શાન્ત બની જાય છે. ૭૦

શુદ્ધસ્ફુરણરૂપસ્ય દૃશ્યભાવમપશ્યતઃ ।

ક વિધિઃ ક્વ ચ વૈરાગ્યં ક્વ ત્યાગઃ ક્વ શમોઽપિ વા ॥ ૭૧ ॥

શુદ્ધ (આત્મ-) સ્ફુરણરૂપ અને દૃશ્યભાવને ન જોનારને વિધિ શો અને વૈરાગ્ય શો, ત્યાગ શો અને શમ શો ? ૭૧

સ્ફુરતોઽનન્તરૂપેણ પ્રકૃતિં ચ ન પશ્યતઃ ।

ક્વ બન્ધઃ ક્વ ચ વા મોક્ષઃ ક્વ હર્ષઃ ક્વ વિષાદિતા ॥ ૭૨ ॥

અનન્તરૂપે સ્ફુરતા અને પ્રકૃતિને ન જોતા (યોગી)ને બંધ શો અને મોક્ષ શો, હર્ષ શો અને વિષાદ શો ? ૭૨

બુદ્ધિપર્યન્તસંસારે માયામાત્રં વિવર્તતે ।

નિર્મમો નિરહંકારો નિષ્કામઃ શોભતે બુધઃ ॥ ૭૩ ॥

બુદ્ધિ પર્યન્ત સંસારમાં માયા-માત્ર જ ભાસે છે. મમતા-રહિત, અહંકારરહિત અને નિષ્કામ જ્ઞાની શોભે છે. ૭૩

અક્ષયં ગતસન્તાપમાત્માનં પश्यતો મુનેઃ ।

કવ વિદ્યા કવ ચ વા વિશ્વં કવ દેહોઽહંમમેતિ વા ॥ ૭૪ ॥

આત્માને અવિનાશી અને સન્તાપરહિત બેનારા મુનિને વિદ્યા શી અને વિશ્વ શું? દેહ શો અથવા અહંતા-મમતા શી?

નિરોધાદીનિ કર્માણિ જહાતિ ડઘીર્યદિ ।

મનોરથાન્પ્રલાપાંશ્ચ કર્તુમામોત્યતત્ક્ષણાત્ ॥ ૭૫ ॥

બે જડબુદ્ધિવાળો નિરોધ ઇત્યાદિ કર્મોને છોડી દે છે તે તે ક્ષણથી જ મનોરથો અને પ્રલાપો કરવાનો આરંભ કરે છે.

મન્દઃ શ્રુત્વાઽપિ તદ્વસ્તુ ન જહાતિ વિમૂઢતામ્ ।

નિર્વિકલ્પો બહિર્યત્નાદન્તર્વિષયલાલસઃ ॥ ૭૬ ॥

મૂઢ એ (પરમ) વસ્તુને સાંભળીને પણ મૂઢતા છોડતો નથી, (પરંતુ) બહારથી પ્રયત્ને કરી નિર્વિકલ્પ અનેલો હોવા છતાં અંદર વિષયવાસનાવાળો રહે છે. ૭૬

જ્ઞાનાદ્ગલિતકર્મા યો લોકદૃષ્ટ્યાઽપિ કર્મકૃત્ ।

નામોત્યવસરં કર્તુ વક્તુમેવ ન કિશ્ચન ॥ ૭૭ ॥

જે જ્ઞાન વડે ક્ષીણ અનેલો કર્મવાળો છે અને માત્ર લોક-દૃષ્ટિથી કર્મ કરનારો લાગે છે તેને કાંઈ પણ કરવાનો કે બોલવાનો અવસર જ પ્રાપ્ત થતો નથી. ૭૭

કવ તમઃ કવ પ્રકાશો વા હાજં કવ ચ ન કિશ્ચન ।

નિર્વિકારસ્ય ધીરસ્ય નિરાંતઙ્કસ્ય સર્વદા ॥ ૭૮ ॥

હમેશ નિર્વિકાર અને નિર્ભય ધીર પુરુષને માટે અંધ-કાર ક્યાં છે અથવા પ્રકાશ ક્યાં છે અને હાનિ પણ ક્યાં છે? કાંઈ જ નથી. ૭૮

કવ ધૈર્યં કવ વિવેકિત્વં કવ નિરાંતઙ્કતાઽપિ વા ।

અનિર્વાચ્યસ્વભાવસ્ય નિઃસ્વભાવસ્ય યોગિનઃ ॥ ૭૯ ॥

અનિર્વચનીય સ્વભાવવાળા અને નિઃસ્વભાવ યોગીને ધૈર્ય
કયાં અને વિવેક કયાં અને નિર્ભયતા પણ કયાં ? ૭૬

न स्वर्गो नैव नरको जीवन्मुक्तिर्न चैव हि ।

बहुनात्र किमुक्तेन योगदृष्ट्या न किञ्चन ॥ ८० ॥

સ્વર્ગ પણ નથી અને નરક પણ નથી, તેમજ જીવન્-મુક્તિ
પણ છે જ નહિ. આહી વધુ કહીને શું કામ ? યોગદૃષ્ટિથી તો
કશું જ નથી. ૮૦

नैव प्रार्थयते लाभं नालाभेनानुशोचति ।

धीरस्य शीतलं चित्तममृतेनैव पूरितम् ॥ ८१ ॥

ધીર પુરુષનું અમૃત વડે પૂર્ણ અને શીતલ ચિત્ત લાભ-
ની ઇચ્છા જ રાખતું નથી, તેમજ હાનિથી શોકાતુર પણ
થતું નથી. ૮૧

न शान्तं स्तौति निष्कामो न दुष्टमपि निन्दति ।

समदुःखसुखस्तृप्तः किञ्चित्कृत्यं न पश्यति ॥ ८२ ॥

સુખ અને દુઃખમાં સમાન, સંતોષી અને નિષ્કામ પુરુષ
શાન્ત (જ્ઞાની)ને વખાણતો નથી તેમજ દુષ્ટની નિંદા પણ કરતો
નથી અને કાંઈ કર્તાવ્ય પણ જોતો નથી. ૮૨

धीरो न द्वेष्टि संसारमात्मानं न दिदृक्षति ।

हर्षामर्षविनिर्मुक्तो न मृतो न च जीवति ॥ ८३ ॥

ધીર પુરુષ સંસારનો દ્વેષ કરતો નથી તેમજ આત્માને
જોવાની ઇચ્છા પણ રાખતો નથી, (પરંતુ) હર્ષ અને દ્વેષથી
રહિત હોઈને તે મરેલો પણ નથી અને જીવતો પણ નથી. ૮૩

निःस्नेहः पुत्रदारादौ निष्कामो विषयेषु च ।

निश्चिन्तः स्वशरीरेऽपि निराशः शोभते बुधः ॥ ८४ ॥

પુત્ર, સ્ત્રી આદિમાં સ્નેહરહિત, વિષયો પ્રત્યે નિષ્કામ અને

પોતાના અને પોતાના શરીર પ્રત્યે પણ નિશ્ચિંત અને નિરાશ જ્ઞાની શોભે છે. ૮૪

તુષ્ટિઃ સર્વત્ર ધીરસ્ય યથાપતિતવર્તિનઃ ।

સ્વચ્છન્દં ચરતો દેશાન્યત્રાસ્તમિતશાયિનઃ ॥ ૮૫ ॥

યથાપ્રાપ્ત વર્તન કરતા, સ્વેચ્છાનુસાર દેશોમાં વિચરતા, અને જ્યાં (સૂચ) આથમે ત્યાં સૂતા ધીર પુરુષને બધેય સંતોષ છે. ૮૫

પતત્તુદેતુ વા દેહો નાસ્ય ચિન્તા મહાત્મનઃ ।

સ્વભાવભૂમિવિશ્રાન્તિવિસ્મૃતાશેષસંસૃતે ॥ ૮૬ ॥

પોતાના સ્વભાવરૂપી સ્થાનમાં વિશ્રાંતિ લેવાને લીધે જેને સમસ્ત સંસાર ભુલાઈ ગયો છે એવા મહાત્માને દેહ પડો કે પ્રાપ્ત થાઓ તેની ચિંતા હોતી નથી. ૮૬

અકિશ્ચનઃ કામચારો નિર્દ્વન્દ્વશ્ચિન્નમંશયઃ ।

અસક્તઃ સર્વભાવેષુ કેવલો રમતે બુધઃ ॥ ૮૭ ॥

જેની પાસે કશું પણ નથી, જે ઇચ્છાનુસાર વિચરે છે, જે નિર્દ્વન્દ્વ છે, જેના સંશય નાશ પામ્યા છે, જે સર્વભાવોમાં અસક્ત છે અને જે કેવલ છે એવો જ્ઞાની રમણ કરે છે. ૮૭

નિર્મમઃ શોભતે ધીરઃ સમલોષ્ટાશ્મકાશ્વનઃ ।

સુમિત્રહૃદયગ્રંથિર્વિનિર્ધૂતરજસ્તમઃ ॥ ૮૮ ॥

મમત્વરહિત, માટીના ઢેફા, પથ્થર અને સોનાને સમ ગણનાર, હૃદયની ગાંઠો જેની સદંતર તૂટી ગઈ છે તેવો, અને જેણે રજોગુણ અને તમોગુણને તદન દૂર કર્યા છે તેવો ધીર પુરુષ શોભે છે. ૮૮

સર્વત્રાનવધાનસ્ય ન કિશ્ચિદ્વાસના હૃદિ ।

મુક્તાત્મનો વિતૃપ્તસ્ય તુલના કેન જાયતે ॥ ૮૯ ॥

સર્વત્ર અનાસક્ત રહેનારના હૃદયમાં કશી જ વાસના હોતી

નથી. મુક્તાત્મા અને સન્તુષ્ટ મનુષ્યની તુલના કેાની સાથે થાય ? ૮૯

જાનન્નપિ ન જાનાતિ પશ્યન્નપિ ન પશ્યતિ ।

બ્રુવન્નપિ ન ચ બ્રૂતે કોઽન્ય નિર્વાસનાદત્તે ॥ ૯૦ ॥

વાસનારહિત પુરુષ સિવાય બીજો કોણુ બ્રુવતો હોવા છતાં બ્રુવતો નથી, બ્રૂતો હોવા છતાં બ્રૂતો નથી અને બોલતો હોવા છતાં બોલતો નથી ? ૯૦

મિશ્નુર્વા ભૂપતિર્વાઽપિ યો નિષ્કામઃ સ શોભતે ।

માવેષુ ગલિતા યસ્ય શોભનાશોભના મતિઃ ॥ ૯૧ ॥

વસ્તુઓમાંથી જેની સારીનરસી લાવના દ્વર થઈ છે અને જે નિષ્કામ છે તે બિખારી હોય કે રાબ હોય તોપણુ શોભે છે. ૯૧

ક સ્વાચ્છન્દ્યં ક સઙ્કોચઃ ક વા તત્ત્વવિનિશ્ચયઃ ।

નિર્વ્યાજાર્જવભૂતસ્ય ચરિતાર્થસ્ય યોગિનઃ ॥ ૯૨ ॥

નિષ્કપટ અને સરળ અને કૃતાર્થ યોગીને સ્વચ્છન્દતા ક્યાં, અથવા સંકેત ક્યાં અથવા તત્ત્વનો નિશ્ચય પણુ ક્યાં ? ૯૨

આત્મવિશ્રાન્તિવૃત્તેન નિરાશેન ગતાર્તિના ।

અન્તર્યદનુભૂયેત તત્કથં કસ્ય કથ્યતે ॥ ૯૩ ॥

આત્મામાં વિશ્રાન્તિ થવાથી સંતુષ્ટ બનેલા, નિઃસ્પૃહ અને દુઃખરહિત પુરુષ વડે જે અંદર અનુભવાતું હોય તે કેવી રીતે અને કેાને કહી શકાય ? ૯૩

સુપ્તોઽપિ ન સુષુપ્તૌ ચ સ્વપ્નેઽપિ જ્ઞયિતો ન ચ ।

જાગરેઽપિ ન જાગર્તિ ધીરસ્તૃપ્તઃ પદે પદે ॥ ૯૪ ॥

ધીર પુરુષ સૂતો છતાં સુષુપ્તિમાં નથી, સ્વપ્નમાં છતાં સૂતેલો નથી, જાગતો છતાં જાગૃતિમાં નથી, (પરંતુ) દરેક ક્ષણે સંતુષ્ટ રહે છે. ૯૪

જ્ઞઃ સચિન્તોઽપિ નિશ્ચિન્તઃ સેન્દ્રિયોઽપિ નિરિન્દ્રિયઃ ।

સબુદ્ધિરપિ નિર્બુદ્ધિઃ સાહંકારોઽનહંકૃતિઃ ॥ ૯૫ ॥

જ્ઞાની ચિન્તાસહિત છતાં ચિન્તારહિત છે, ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત છતાં ઇન્દ્રિયરહિત છે, બુદ્ધિથી યુક્ત છતાં બુદ્ધિરહિત છે, અહં-કારસહિત છતાં અહંકારરહિત છે. ૯૫

ન સુખી ન ચ વા દુઃખી ન વિરક્તો ન સંગવાન્ ।

ન મુમુક્ષુર્ન વા મુક્તો ન કિશ્ચિન્ન ચ કિશ્ચન ॥ ૯૬ ॥

જ્ઞાની સુખી નથી તેમ દુઃખી પણ નથી, વિરક્ત નથી તેમ આસક્ત પણ નથી, મુમુક્ષુ નથી તેમ મુક્ત પણ નથી, કંઈજ નથી તેમ જ કંઈ નથી. ૯૬

વિક્ષેપેઽપિ ન વિક્ષિપ્તઃ સમાધૌ ન સમાધિમાન્ ।

જાહ્લ્યેઽપિ ન જહો ધન્યઃ પઞ્ડિત્યેઽપિ ન પઞ્ડિતઃ ॥ ૯૭ ॥

ધન્ય પુરુષ વિક્ષેપમાં પણ વિક્ષિપ્ત નથી, સમાધિમાં પણ સમાધિવાળો નથી, મૂઢતામાં પણ મૂઢ નથી અને પહિડતાઈમાં પણ પહિડત નથી. ૯૭

મુક્તો યથાસ્થિતિસ્વસ્થઃ કૃતકર્ત્તવ્યનિર્વૃતઃ ।

સમઃ સર્વત્ર વૈતૃણ્યાન્ન સ્મરત્યકૃતં કૃતસ્ ॥ ૯૮ ॥

મુક્ત પુરુષ જેવી હોય તેવી સ્થિતિમાં શાન્ત છે અને કૃતકૃત્ય હોઈ સુખી છે તેમજ સર્વત્ર સમ હોઈ તૃણ્યારહિત-પણાને લીધે કરેલું કે ન કરેલું સંભારતો નથી. ૯૮

ન પ્રીયતે વન્ધમાનો નિન્ધમાનો ન કુપ્યતિ ।

નૈવોદ્વિજતિ મરણે જીવને નામિનન્દતિ ॥ ૯૯ ॥

જ્ઞાની કોઈથી વંદિત થતાં ખુશ થતો નથી, તેમજ નિંદિત થતા ચિડાતો નથી, મરણથી ઉદ્વેગ પામતો નથી, તેમજ જીવનથી હર્ષ પામતો નથી. ૯૯

ન ધાત્તિ જનાકીર્ણ નારણ્યમુપશાન્તધીઃ ।

યથા તથા યત્ર તત્ર સમ એવાવતિષ્ઠતે ॥ ૧૦૦ ॥

શાન્ત બુદ્ધિવાળો લોકોથી વ્યાપ્ત દેશમાં પણ જતો નથી તેમજ જંગલમાં પણ લાગતો નથી. જે હોય તે સ્થિતિમાં અને જ્યાં હોય ત્યાં તે સમભાવથી રહે છે. ૧૦૦

પ્રકરણ ૧૯

તત્ત્વવિજ્ઞાનસન્દંશમાદાય હૃદયોદરાત્ ।

નાનાવિધપરામર્શશલ્યોદ્ધારઃ કૃતો મયા ॥ ૧ ॥

જનકે કહ્યું—તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી સાણસો લઈને હૃદયના અંદરના ભાગમાંથી અનેક પ્રકારના સ્પર્શરૂપી કાંટાઓ મારા વડે ખેંચી કઢાયા છે. ૧

ક ક ધર્મઃ ક ચ વા કામઃ ક્વ ચાર્થઃ ક્વ વિવેકિતા ।

ક્વ દ્વૈતં ક્વ ચ વાડ્વૈતં સ્વમહિમ્નિ સ્થિતસ્ય મે ॥ ૨ ॥

પોતાના મહિમામાં સ્થિત બનેલા મારે માટે ધર્મ ક્યાં, કામ ક્યાં, અર્થ ક્યાં, વિવેક ક્યાં, દ્વૈત ક્યાં અને અદ્વૈત પણ ક્યાં? ૨

ક્વ ભૂતં ક્વ યવિષ્યદ્વા વર્તમાનમપિ ક્વ વા ।

ક્વ દેશઃ ક્વ ચ વા નિત્યં સ્વમહિમ્નિ સ્થિતસ્ય મે ॥ ૩ ॥

પોતાના મહિમામાં સ્થિત બનેલા મારે માટે ભૂતકાલ ક્યાં છે અને ભવિષ્ય ક્યાં છે અને વર્તમાન પણ ક્યાં છે, તેમજ દેશ પણ ક્યાં છે? તેમજ (આ બધી દેશકાલાત્મક અનિત્યતાથી ભિન્ન) નિત્યતા પણ ક્યાં છે? ૩

કવ ચાત્મા કવ ચ વાડનાત્મા કવ શુભં કવાશુભં તથા ।

કવ ચિન્તા કવ ચ વાચિન્તા સ્વમહિમ્નિ સ્થિતસ્ય મે ॥ ૪

પોતાના મહિમામાં સ્થિત બનેલા મારે માટે આત્મા ક્યાં અને અનાત્મા ક્યાં, શુભ ક્યાં અને અશુભ ક્યાં, ચિન્તા ક્યાં અને ચિન્તારહિતપણું ક્યાં ? ૪

કવ સ્વપ્નઃ કવ સુષુપ્તિર્વા કવ ચ જાગરણં તથા ।

કવ તુરીયં ભયં વાડપિ સ્વમહિમ્નિ સ્થિતસ્ય મે ॥ ૫ ॥

પોતાના મહિમામાં સ્થિત બનેલા મારે માટે સ્વપ્ન ક્યાં અથવા સુષુપ્તિ ક્યાં અને વળી જાગ્રત અવસ્થા પણ ક્યાં, તેમજ તુરીય અવસ્થા પણ ક્યાં અને ભય પણ ક્યાં ? ૫

કવ દૂરં કવ સમીપં વા બાહ્યં કવામ્યન્તરં કવ વા ।

કવ સ્થૂલં કવ ચ વા સૂક્ષ્મં સ્વમહિમ્નિ સ્થિતસ્ય મે ॥ ૬ ॥

પોતાના મહિમામાં સ્થિત બનેલા મારે માટે દૂર શું અને નજીક શું, બાહ્ય શું અને અંદરનું શું, સ્થૂલ શું અથવા સૂક્ષ્મ શું ? ૬

કવ મૃત્યુર્જીવિતં વા કવ લોકાઃ કવાસ્ય કવ લૌકિકમ્ ।

કવ લયઃ કવ સમાધિર્વા સ્વમહિમ્નિ સ્થિતસ્ય મે ॥ ૭ ॥

પોતાના મહિમામાં સ્થિત બનેલા મારે માટે મૃત્યુ કેવું અને જીવન કેવું, લોકો કેવા અને લૌકિક (વ્યવહાર) કેવો, લય કેવો અથવા સમાધિ કેવી ? ૭

અલં ત્રિવર્ગકથયા યોગસ્ય કથયાપ્યલમ્ ।

અલં વિજ્ઞાનકથયા વિશ્રાન્તસ્ય મમાત્મનિ ॥ ૮ ॥

હું આત્મામાં વિશ્રાન્તિ પામેલો હોઈ (ધર્મार्થકામરૂપ) ત્રિવર્ગની વાત બસ થઈ અને યોગની વાત પણ બસ થઈ તેમજ વિજ્ઞાનની વાત પણ બસ થઈ. ૮

કવ ભૂતાનિ કવ દેહો વા કવેન્દ્રિયાણિ કવ વા મનઃ ।

કવ શૂન્યં કવ ચ નૈરાશ્યં મત્સ્વરૂપે નિરજ્જને ॥ ૧ ॥

જનકે કહ્યું-મારું સ્વરૂપ નિરંજન (નિર્મળ) હોઈ (યથા-મહા-) ભૂતો ક્યાં અને દેહ ક્યાં, ઇન્દ્રિયો ક્યાં અને મન ક્યાં, શૂન્ય ક્યાં અને નિરાશા ક્યાં? ૧

કવ શાસ્ત્રં ક્વાત્મવિજ્ઞાનં કવ વા નિર્વિષયં મનઃ ।

કવ તૃપ્તિઃ કવ વિતૃષ્ણત્વં ગતદ્વન્દ્વસ્ય મે સદા ॥ ૨ ॥

હમેશ દ્વન્દ્વરહિત એવા મારે માટે શાસ્ત્ર કેવું, આત્મજ્ઞાન કેવું, અથવા વિષયરહિત મન કેવું, તૃપ્તિ કેવી અથવા તૃષ્ણા-રહિતપણું કેવું? ૨

કવ વિદ્યા કવ ચ વાઽવિદ્યા ક્વાહં કવેદં મમ કવ વા ।

કવ બન્ધઃ કવ ચ વા મોક્ષઃ સ્વરૂપસ્ય કવ રૂપિતા ॥ ૩ ॥

વિદ્યા કેવી અને અવિદ્યા કેવી, હું કેવો અને આ કેવું અને મારું કેવું, બન્ધ કેવો અને મોક્ષ કેવો (તેમજ) સ્વ-રૂપપણું પણ કેવું? ૩

કવ પ્રારબ્ધાનિ કર્માણિ જીવન્મુક્તિરપિ કવ વા ।

કવ તદ્વિદેહકૈવલ્યં નિર્વિશેષસ્ય સર્વદા ॥ ૪ ॥

હમેશ વિશેષરહિત(સમભાવવાળા)ને પ્રારબ્ધ કર્મો ક્યાં અથવા જીવન્મુક્તિ પણ ક્યાં (અને) વિદેહમુક્તિ પણ ક્યાં? ૪

કવ કર્ત્તા કવ ચ વા ભોક્તા નિષ્ક્રિયં સ્ફુરણં કવ વા ।

ક્વાપરોક્ષં ફલં વા કવ નિઃસ્વભાવસ્ય મે સદા ॥ ૫ ॥

હમેશ સ્વભાવરહિત અનેલા મારે માટે કર્તા કેવો અને વળી ભોક્તા કેવો, તેમજ નિષ્ક્રિયતા અથવા સ્ફુરણ પણ કેવું

અને પ્રત્યક્ષ ક્ષણ પશુ કેવું ? ૫

કવ લોકઃ કવ મુમુક્ષુર્વા કવ યોગી જ્ઞાનવાન કવ વા ।

કવ વદ્ધઃ કવ ચ વા મુક્તઃ સ્વસ્વરૂપેઽહમદ્વયે ॥ ૬ ॥

‘અહ’ રૂપ (મારારૂપ) અદ્વય સ્વસ્વરૂપમાં લોક ક્યાંથી અને મુમુક્ષુ ક્યાંથી, યોગી ક્યાં અને જ્ઞાની ક્યાં, અંધાચેલો ક્યાં અને મુક્ત ક્યાં ? ૬

કવ સૃષ્ટિઃ કવ ચ સંહારઃ કવ સાધ્યં કવ ચ સાધનમ્ ।

ક સાધકઃ કવ સિદ્ધિર્વા સ્વસ્વરૂપેઽહમદ્વયે ॥ ૭ ॥

‘અહ’ (મારા)રૂપ અદ્વય સ્વસ્વરૂપમાં સૃષ્ટિ કેવી અને સંહાર કેવો, સાધ્ય કેવું અને સાધન કેવું, સાધક કેવો અને સિદ્ધિ કેવી ? ૭

કવ પ્રમાતા પ્રમાણં વા ક પ્રમેયં ક ચ પ્રમા ।

ક કિશ્ચિત્ક ન કિશ્ચિદ્વા સર્વદા વિમલસ્ય મે ॥ ૮ ॥

હમેશ નિર્મલ એવા મારે માટે પ્રમાતા કેવો અથવા પ્રમાણ કેવું, પ્રમેય કેવું અને પ્રમા કેવી, કશું પણ કેવું અને કશું નહિ પણ કેવું ? ૮

ક વિશ્લેષઃ કવ ચૈકાગ્ર્યં કવ નિર્બોધઃ કવ મૂઢતા ।

કવ હર્ષઃ કવ વિષાદો વા સર્વદા નિષ્ક્રિયસ્ય મે ॥ ૯ ॥

હમેશ નિષ્ક્રિય એવા મારે માટે વિશ્લેષ કેવો અને એકાગ્રતા કેવી, જ્ઞાન કેવું (અને) મૂઢતા કેવી, હર્ષ કેવો અથવા શોક કેવો ? ૯

કવ ચૈષ વ્યવહારો વા કવ ચ સા પરમાર્થતા ।

કવ સુખં કવ ચ વા દુઃખં નિર્વિમર્શસ્ય મે સદા ॥ ૧૦ ॥

હમેશ વિચારરહિત એવા મારે માટે આ વ્યવહાર કેવો અને એ પરમાર્થતા કેવી, સુખ કેવું અને દુઃખ કેવું ? ૧૦

કવ માયા કવ ચ સંસારઃ કવ પ્રીતિર્વિરતિઃ કવ વા ।

કવ જીવઃ કવ ચ તદ્બ્રહ્મ સર્વદા વિમલસ્ય મે ॥ ૧૧ ॥

હમેશ નિર્મલ એવા મારે માટે માયા ક્યાં અને સંસાર ક્યાં, પ્રીતિ ક્યાં અને અપ્રીતિ ક્યાં, જીવ ક્યાં અને એ બ્રહ્મ ક્યાં ? ૧૧

ક પ્રવૃત્તિર્નિવૃત્તિર્વા ક મુક્તિઃ ક ચ બન્ધનમ્ ।

કૂટસ્થનિર્વિભાગસ્ય સ્વસ્થસ્ય મમ સર્વદા ॥ ૧૨ ॥

હમેશ પર્વતની જેમ અચલ, વિભાગરહિત અને સ્વસ્થ એવા મારે માટે પ્રવૃત્તિ શી અથવા નિવૃત્તિ શી, મુક્તિ શી અને બન્ધન શું ? ૧૨

કોપદેશઃ ક વા શાસ્ત્રં ક શિષ્યઃ ક ચ વા ગુરુઃ ।

ક ચાસ્તિ પુરુષાર્થો વા નિરુપાધેઃ શિવસ્ય મે ॥ ૧૩ ॥

ઉપાધિરહિત અને કલ્યાણરૂપ એવા મારે માટે ઉપદેશ ક્યાં અને શાસ્ત્ર ક્યાં, શિષ્ય ક્યાં અને ગુરુ ક્યાં, અને વળી પુરુષાર્થ (મોક્ષ) પણ ક્યાં છે ? ૧૩

ક ચાસ્તિ ક ચ વા નાસ્તિ કાસ્તિ ચૈકં ક ચ દ્વયમ્ ।

વહુનાઽત્ર કિમુક્તેન કિન્નિન્નોત્તિષ્ઠતે મમ ॥ ૧૪ ॥

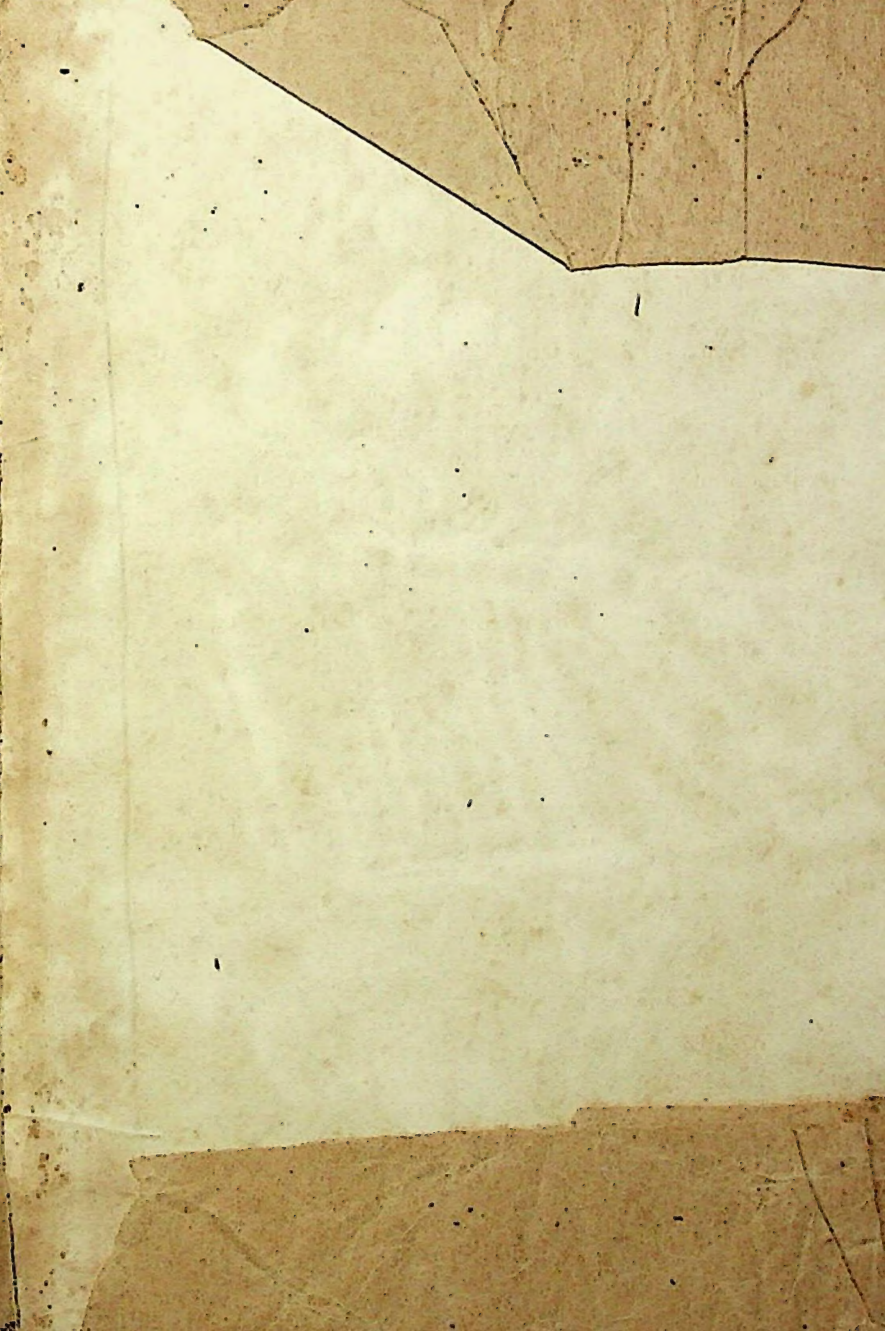
છે પણ કેવું અને નથી પણ કેવું ? એકત્વ પણ ક્યાં છે અને દ્વૈત પણ ક્યાં છે ? અહીં વધુ કંઠીને શું ? મારે માટે તો કાંઈ પણ છે નહિ. ૧૪

॥ ૐ તત્સત્ ॥

નોંધઃ—આ પછીનું છેલ્લું એકવીસમું પ્રકરણ માત્ર અનુક્રમણિકા-સ્વરૂપનું જ હોવાથી અને બધાં પુસ્તકોમાં તે આવતું ન હોવાથી, તે મૂળ ગીતાનો ભાગ છે કે નહિ તે શંકાસ્પદ છે; માટે તે કીધું નથી.







॥ कलौ नैरातिनो मानि
फलपुत्रे वल गुनी यथा.

कुटीचक, बहुवच, हुंस, परमहंसा, कुलीनलीला

व्याधं नैव गजं नैव सिंहं नैव नैव
हजं नैव नैव नैव नैव नैव